

nieuws- en informatieblad

2022 - 5 / december

BELANGRIJKE DATA

- mogelijke evenementen: hiervoor komt de uitnodiging per e-mail

IN DIT NUMMER

• Van de voorzitter	2
• Korte berichten (1): RKD podcast	5
• Evenementen	5
• Fotoimpressie bezoek aan tentoonstelling over de architect Van Loghem en wandeling in Haarlem (8 oktober 2022)	6
• Dudok in Frankrijk	7
• Korte berichten (2): Handtapijknoperij Kinheim Beverwijk 1909-1973	14
• Nieuwe kunstenaarsmonografie: Suze Robertson (1855-1922)	16
• Kunst bij huis: Vermeire als huisvriend van de Lebeaus	23
• Uitgelicht: Museum Arnhem	25
• Boekbespreking: <i>Claude Monet in Zaandam</i>	29
• Korte berichten (3): Nieuwe ramen van Jan Toorop in de KoepelKathedraal Haarlem	34
• idem: BRAFA	35
• Nieuwe uitgaven	36
• Tentoonstellingsagenda	43

Kunnen jullie niet eens wat aan muziek uit 'onze periode' doen, vroeg een lid me laatst. Jazz of klassiek? Dat is toch ook 'nieuwe' kunst. Tja. Maar het is weer geen beeldende kunst of bouwkunst. Het valt dus buiten ons belangstellingsgebied, althans van de VVNK. Wordt die specifieke aandacht voor 'onze periode, 1880-1940' en 'kunst van Nederlandse kunstenaars of buitenlandse kunstenaars die in Nederland hebben gewerkt' zo niet een te strak keurslijf? Dat valt wel mee. Enige soepelheid kan, en maakt het leven aangenamer en is ook de redactie niet vreemd. Zo eenkennig zijn we niet. De bespreking van het boek *Claude Monet in Zaandam* in dit nummer is daar het bewijs van. Hoewel Monet in 1886, dus na 1880, in de bollenstreek prachtige tulpenvelden schilderde, verbleef hij namelijk ook vier maanden in Zaandam en schilderde er enthousiast op los. Jawel, dat was in 1871, iets eerder. Het is heel bijzonder dat Monet in Nederland schilderde en dat hij dat ook nog in een vernieuwende stijl deed. Dusdanig vernieuwend dat volgens de auteurs zijn Zaandamse verblijf de opmaat is geweest voor het impressionisme. Voor mij reden genoeg het bijzondere boek toch te bespreken.

Fotografie is een kunstvorm die wel binnen ons belangstellingsgebied valt, maar die we in *Rond 1900* maar zelden zien. Terwijl op dat terrein boeiende dingen zijn gebeurd. Daar zouden we best meer belangstelling voor kunnen hebben. Heeft u daarover zelf ideeën, of heeft u zin daar iets over te schrijven? Graag. Nu alvast een tentoonstelling: in het Bonnefantenmuseum krijgt de van oorsprong Duitse, maar in

Maastricht werkende fotograaf Werner Mantz eindelijk in ons land de eer die hem toekomt; zie de *Tentoonstellingsagenda*.

Al weer wat langer geleden kreeg ik de vraag of het niet eens tijd werd meer aandacht aan vrouwelijke kunstenaars te besteden. Terecht, en me dunkt dat we aan die wens de afgelopen jaren ruimschoots zijn tegemoet gekomen. Zelfs zo vaak dat een mannelijk VVNK-lid zich had geërgerd aan de 'feministische toon'. Veel kunstenaars uit bepaalde provincie(s) waren toch ook onderbelicht? De 'toon' even terzijde latend, we vinden het vanzelfsprekend aandacht aan vrouwelijke kunstenaars te besteden, om de eenvoudige reden dat musea en kunsthistorici aan hen veel meer aandacht zijn gaan besteden. En die doen dat - terecht - omdat vrouwen lange tijd buiten beeld zijn gebleven, omdat ze vrouw waren. Of omdat ze in de schaduw zijn gebleven van hun mannelijke kunstenaar-partner die haar het succes misgunde. Niet omdat ze qua kwaliteit onder de maat waren. Werden ze wel bekend dan hebben ze barrières moeten slechten en vooroordelen moeten overwinnen. Om een bekende uitspraak te parafraseren: "Achter elke succesvolle vrouw staat een man die niet geloofde dat ze het kon." Had zo'n man niet in haar geloofd of haar echt tegengewerkt?

Positieve uitzonderingen zijn er zeker. Neem de tentoonstelling over het echtpaar Anni en Josef Albers in het Kunstmuseum Den Haag; zie de *Tentoonstellingsagenda*. Ja, uit Duitsland. Weinig echtparen waren zo gelijkwaardig. Ze waren zielsverwanten, en kwamen elkaar in 1922 in het Bauhaus tegen, maar waren ook nogal op zichzelf gericht, ieder op haar/zijn eigen terrein. Hun hele leven lang bleven ze bij elkaar

(al sliepen ze apart). Josef werkte in glas en verf. Anni was zoals veel vrouwelijke studenten in het Bauhaus 'verbannen' naar de 'vrouwenafdeling', het weefatelier. Maar dat weven bleek haar juist heel goed te liggen. Daarvoor kreeg zij lange tijd weinig erkenning, terwijl Josef roem oogstte. Een belangrijke tentoonstelling!

Het zal u zijn opgevallen dat we in *Rond 1900* juist aan kunstenaars die minder bekend zijn of minder op de voorgrond traden, of ze nou vrouw of man zijn, aandacht proberen te besteden. We zijn altijd naar hen op zoek. Naar tentoonstellingen en boeken, als we er tenminste weet van hebben dat ze er zijn. En we vinden soms juweeltjes. De Groningers en Drenten bijvoorbeeld hebben we aardig in de peiling, en het zou ons zeer helpen als u ons tipt over interessante tentoonstellingen en publicaties die we misschien over het hoofd zien, zoals over Brabantse en Limburgse kunst.

Ook het prachtig vernieuwde Museum Arnhem heeft, met terugwerkende kracht, extra aandacht voor werk van vrouwelijke kunstenaars. In dit nummer daarom een mooie bijdrage voor *Uitgelicht* over de lange tijd buiten de kunstgeschiedenis gebleven, maar in 2020 door het museum 'herontdekte' Joodse kunstenaar Berthe Edersheim. Een eigenzinnige, geëngageerde vrouw. Tijdens de Nazi-periode, al vanaf de jaren dertig, schuwde ze niet de donkere kanten van het nazidom in haar werk te tonen. Waarschijnlijk heeft ze veel van dat werk tijdens de oorlog vernietigd of verstoep. Het is een van de verklaringen dat ze de oorlog weliswaar heeft overleefd, maar na de oorlog onbekend is gebleven. Ze was een van de vrouwelijke 'herontdekte' kunstenaars uit het Interbellum van wie het

museum de afgelopen decennia meer werk heeft verworven.

Liefhebbers van weer een andere vrouwelijke kunstenaar, Suze Robertson, kunnen hun hart ophalen aan de tentoonstelling over haar in Museum Panorama Mesdag. Geen tentoonstelling omdat ze vrouw was, maar omdat ze kwaliteit leverde. Onze vorige secretaris Kees van der Geer is de gastconservator en de auteur van het boek *Suze Robertson Toegewijd | Eigenzinning | Modern*. (Zie *Rond 1900*, 2022, nr. 4: *Nieuwe uitgaven*). Kees van der Geer heeft ook een monografie over Suze Robertson voor dit nummer (2022, nr. 5) en voor onze website onder *Kunstenaars & fabrieken* geschreven. Op de vraag hoe het komt dat pas nu, honderd jaar na haar dood grondig onderzoek naar haar werk is gedaan, zegt Kees van der Geer in

Afb. 1. Suze Robertson, *Het bleekveld*, waterverf op papier, 28,5 x 25,2 cm, ca. 1895-1898, particuliere collectie.

Collect: "Ze was vrouw en kwam daardoor niet goed tot haar recht, hoewel tijdgenoten vol bewondering over haar werk spraken.[...] Kunstenaars als George Hendrik Breitner en Isaac Israëls trokken de aandacht, ook door selfpromotie. Suze was bescheiden in de context van die tijd. Ze had al snel in de gaten dat haar rol uitgespeeld zou zijn als ze voor de mannen ging staan." Kees' onderzoek laat een heel andere kunstenaar zien dan die van haar bekende donkere schilderijen. In maar liefst tweemaal een lezing voor de VVNK-leden schetste hij haar leven en werk en ontrafelde hij het raadsel waarom ze voornamelijk vrouwen tekende en schilderde. Ze was een radicale vernieuwer, mede dankzij haar verrassende kleur- en materiaalgebruik (afb. 1).

Dat we tweemaal dezelfde excursie over Suze Robertson hebben georganiseerd (een rondleiding in de H. Antonius Abtkerk in Scheveningen stond ook nog op het programma) kwam omdat de eerste excursie op 24 november tot teleurstelling van enkele leden al dezelfde dag was volgeboekt. Sommige leden vissen voortdurend achter het net. Een dag wachten na de aankondiging kan al te laat zijn! Heel vervelend. Het maximale aantal deelnemers hangt helaas altijd af van de grootte van de zaal en de beperking van het aantal deelnemers per rondleiding. Bedenk dat zelfs bij een excursie waaraan maar een beperkt aantal deelnemers is toegestaan er een reden kan zijn om zo'n excursie niet te laten schieten. We zitten echter niet altijd vol. Bij het september-symposium in Assen en de Ledenvergadering in Utrecht hebben we niemand hoeven teleurstellen. Ondanks dat een excursie nogmaals organiseren logistiek geen sinecure is, hebben we besloten de excursie op 8 december

te herhalen. In het bestuur hebben we vervolgens besloten altijd te bezien of een excursie bij overtekening zich leent voor herhaling.

Over de relatie muziek en kunst heb ik intussen zitten nadenken. Zo'n relatie is er wel, al zie ik ons nog niet zo gauw samen naar een concert gaan. Een artikel zit er wellicht wel in. Daar ga ik tijdens de Kerstdagen over nadenken. Misschien wordt het wel een witte Kerst. Vooralsnog moeten we het doen met sneeuw in de kunst. Wat dacht u van het prachtige schilderij van Vincent van Gogh, met sneeuw en opmerkelijk veel kleur (afb. 2). Zo kleurig was zijn leven in die tijd helaas niet. Mag dat een symbool zijn voor de huidige tijd vol crises. Naast treurigheid is er altijd fleurigheid.

Ik wens u fijne feestdagen en alvast een voorspoedig 2023.

Eddy Engelsman

Afb. 2. Vincent van Gogh, *Landschap met sneeuw (Arles, vlakte van de Crau)*, olieverf op doek, 38 x 46 cm, 1888, Collectie Solomon R. Guggenheim Museum New York.

KORTE BERCHTEN (1)

RKD podcast

Maarten Nubé

Het RKD, Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, is in juni 2020 (corona!) gestart met een serie podcasts onder de titel 'Kroniek Kunstgeschiedenis'. Sindsdien zijn er een achttal podcasts op de RKD website verschenen, en minstens vier daarvan vallen in het 'interessegebied' van de VVNK. In de podcasts komen onderzoekers van het RKD, of in ieder geval gelieerd aan het RKD, aan het woord. De eerste drie van deze serie podcasts zijn een gesproken tekst door één

Franz Melchers, *La Phalène des îles de la Mer*, 1897, litho (bij RKD podcast Franz Melchers).

persoon. De daaropvolgende vijf podcasts, ook te beluisteren via onder andere Spotify en Apple Podcasts, zijn in de vorm van een interview, met Caspar Stalenhoeve als interviewer.

De vier podcasts waar VVNK-leden waarschijnlijk het meest belangstelling voor hebben zijn die met de titels

- 'Nederlandse kunstenaars in Parijs' (met Mayken Jonkman),
- 'Blommers, Mesdag en het Panorama (met Evelien de Visser),
- 'Franz Melchers, een onterecht vergeten kunstenaar' (met Hans Wijgergangs),

en als vierde, de recent (september 2022) op de RKD website geplaatste podcast

- 'Theo van Doesburg' (met Sjoerd van Faassen als geïnterviewde).

De podcasts hebben een tijdsduur van tussen de 15 en 30 minuten.

Website: <https://rkd.nl/nl/projecten-en-publicaties/podcast>

EVENEMENTEN

Uitnodigingen voor nieuwe excursies per e-mail

Ook de komende maanden zullen er excursies worden georganiseerd. Informatie komt op de website en uitnodigingen zullen per e-mail worden verzonden.

Fotoimpressie bezoek
aan tentoonstelling over
de architect Van Loghem
en wandeling in Haarlem
(8 oktober 2022).
Foto's Eef de Hilster

DUDOK IN FRANKRIJK

**Kees van der Geer en
Eddy Engelsman**

Willem Dudok (1884-1974) is een van Nederlands bekendste architecten. Wie kent hem niet als de architect van het raadhuis van Hilversum, dat hij in 1915-1926 ontwierp en in 1931 werd voltooid (afb. 1). In dit gebouw is de heel eigen rationalistische stijl van Dudok te herkennen, met veel horizontale lijnen in de opbouw, geometrische vormen en een versmelting van binnen en buiten.

Willem Dudok was een gepassioneerd architect, die letterlijk dag en nacht bezig was met zijn vak, en een groot aantal bouwwerken ontwierp, van individuele gebouwen tot gehele woonwijken. Hij begon als plaatsvervangend directeur van Gemeentewerken in Leiden, waar hij een aantal beeldbepalende gebouwen wist te ontwerpen, zoals in 1913 de Gemeentelijke HBS aan de Burggravenlaan (nu Bonaventuracollege) en in 1915 samen met J.J.P. (Ko) Oud het gebouw van het Leidsch Dagblad, waarin nog invloeden

van de Amsterdamse School zijn te vinden. In 1915 verhuisde hij naar Hilversum om daar als directeur van Gemeentewerken met meer bevoegdheden aan de slag te gaan. In 1928 werd Dudok aangesteld als gemeentearchitect van Hilversum, een nieuw gecreëerde functie. Daarnaast had hij een eigen praktijk, vanaf 1936 samen met Robert M.H. Magnée (1915-2002). Talloze gebouwen werden door hem ontworpen, niet alleen in Hilversum, maar in geheel Nederland, zoals het warenhuis 'De Bijenkorf' in Rotterdam dat tussen 1928 en 1930 ontstond (en helaas in de Tweede Wereldoorlog is verwoest en afgebroken), en bijvoorbeeld de Stadsschouwburg Utrecht, die in 1941 openging. Meer dan zeventig van zijn gebouwen in Nederland hebben de status van gemeentelijk of rijksmonument, zijn onderdeel van een beschermd stads- of dorpsgezicht of aangemerkt als wederopbouwgebied van nationaal belang.

Dudok werd ook internationaal in hoge mate gerespecteerd en kreeg heel wat navolging. Bouwwerken van zijn hand zijn niet alleen te vinden in Nederland, maar ook in België, Duitsland, Frankrijk, Groot-

Afb. 1. Willem Dudok,
Raadhuis Hilversum,
Dudokpark 5, 1931.

Afb. 2a. Willem Dudok, Collège néerlandais,
61 Boulevard Jourdan, Parijs, 1927/1938.
Foto Paul Raftery.

Afb. 2b. idem.
Foto Eddy Engelsman.

Brittannië en zelfs in India en Australië. In India ontwierp Dudok bijvoorbeeld in 1936 een villa en een groot recreatiecentrum met bioscopen en een hotel in het centrum van Calcutta.

Collège néerlandais in Parijs

In Frankrijk staat een van Dudoks belangrijkste buitenlandse creaties: het Collège néerlandais in Parijs (afb. 2a en 2b). Het studentenhuus ontwierp Dudok al in 1927, maar door de economische crisis duurde het tot 1938 eer het gebouw klaar was. In juli 1928, een jaar nadat Dudok de plannen getekend had, publiceerde het legendarische blad *Wendingen*, *Maandblad voor Bouwen en Sieren van Architectura et Amicitia* (serie I, nr. 9) al 11 ontwerptekeningen van dit studentenhuus (afb. 3). Het Collège néerlandais is een van de 38 gebouwen van de Cité Internationale Universitaire de Paris, de campus voor buitenlandse studenten, waar ook andere gerenommeerde architecten als Le Corbusier studentenhuizen hebben gebouwd.

Met de grote luifels en overstekken, lange horizontale en verticale raampartijen en een toren (afb. 4) heeft het gebouw veel

Afb. 3. Hendrik Wouda, ontwerp omslag *Wendingen*, serie I, nr. 9, juli 1928, met ontwerptekeningen Collège néerlandais te Parijs van Willem Dudok.

Afb. 4. Willem Dudok,
toren Collège néerlandais.
Foto Eddy Engelsman.

Amerikaans-Nederlandse weldoener en kunsthandelaar Abraham Preyer.

Rondom een grote binnenplaats liggen alle publieke ruimten, zoals de muziekkamer, de toneelzaal en de theegalerij. Een tweede kleinere binnenplaats ligt tussen het studentenhuus met 134 kamers en de appartementen waarin de staf was gehuisvest. Het is het enige gebouw in de Cité Internationale met een waterbassin (afb. 5) - een soortgelijk bassin als in het Raadhuis van Hilversum - en een indrukwekkend aantal dakterrassen: 33 in totaal. Het Collège néerlandais heeft nog steeds zijn oorspronkelijke functie en is sinds 2005 een rijksmonument. Het is in Parijs gelegen aan de Boulevard Jourdan op zo'n 400 meter van het metrostation Porte d'Orléans.

Afb. 5. Willem Dudok,
waterbassin Collège néerlandais.
Foto Paul Raftery.

weg van het raadhuis in Hilversum, dat uit dezelfde tijd dateert. Het verschil is dat voor de gevels van het raadhuis zandgele bakstenen zijn gebruikt, terwijl de gevels van het Collège uit het goedkopere gepleisterd beton bestaan. Dat komt omdat door de crisis het geld voor de bouw opraakte, dat vooral afkomstig was van de rijke

Afb. 6. Robert Mallet-Stevens,
voorzijde Villa Cavrois,
60 Av. du Président John
Fitzgerald Kennedy, Croix/
Roubaix (Fr.), 1929-1931.

Villa Cavrois in Roubaix (Croix)

Het Collège néerlandais in Parijs is het enige gebouw in Frankrijk dat door Dudok is ontworpen. Dat zou je niet zeggen als je Villa Cavrois bezoekt. De villa staat in het Franse Croix, in een buitenstad van Roubaix. Villa Cavrois is het meesterwerk van de beroemde Franse avantgardistische architect Robert Mallet-Stevens (1886-1945) (afb. 6). Een heus Gesamtkunstwerk, want niet alleen het gebouw, maar ook alles daarin - van wastafels, meubels tot aan de klokken - werd ontworpen door Mallet-Stevens. Een perfectionistisch trekje dat hij deelde met zijn beroemde Hilversumse tijdgenoot. Ook Dudok wilde alles in eigen hand houden en als één geheel ontwerpen.

De villa werd in de periode 1929 tot 1931 gerealiseerd als woonhuis voor de steenrijke Belgische textielindustriël Paul Cavrois. Mallet-Stevens had in de jaren twintig veel kennis opgedaan van de Nederlandse architectuur en was op de hoogte van nieuwe projecten van onder anderen van Jan Buijs (1889-1961) en Willem Dudok. Hij kende het ontwerp van het gemeentehuis van Hilversum via een publicatie in het tijdschrift *Wendingen* uit

januari 1925 (serie 6, nr. 8). In een ander nummer van *Wendingen*, uit februari 1926, over de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright (serie 7, nr. 6), schreef Mallet-Stevens een artikel over deze architect.

Afb. 7. Robert Mallet-Stevens,
kinderkamer Villa Cavrois.
Foto Kees van der Geer.

Afb. 8. Robert Mallet-Stevens, achterzijde Villa Cavrois. Foto Jean-Pierre Dalbéra.

Cavrois en Mallet-Stevens brachten in 1930 een bezoek aan Hilversum, waar ze het raadhuis in aanbouw bekeken. Mallet-Stevens neemt van de gele steen die Dudok voor het Hilversumse raadhuis gebruikte een staal mee, en laat op basis daarvan 26 verschillende mallen maken om bakstenen te vervaardigen voor elke situatie, zoals hoeken en afrondingen.

Ondanks dat Villa Cavrois gebouwd werd voor één gezin, een echtpaar met zeven kinderen (afb. 7) en het nodige huispersoneel, kan het gebouw zich ook qua omvang meten met het raadhuis in Hilversum. De afmetingen zijn enorm: 3800 vierkante meter vloeroppervlakte, waarvan 1840 m² woonruimte en 830 m² terras. De buitenzijde is opvallend langgerekt en strak met horizontale lijnen. De oprijlaan staat expres schuin op het huis, waardoor de voorzijde van het huis bij een eerste aanblik nog veel langer lijkt dan de toch al enorme gevellengte van 60 meter. De waterpartij van 72 meter lang, die aan de achterzijde (afb. 8) recht op het huis is aangelegd, moest het huis in het zonlicht

nog eens extra spiegelen. De lichtgele stenen van de buitenzijde zijn vastgezet op een betonnen skelet. De zwartgeverfde voegen accentueren de lijnen.

De voor Dudok zo karakteristieke versmelting van binnen en buiten is in Villa Cavrois ook overal te zien. Overal treffen we de horizontale lijn, waardoor alles optisch wordt vergroot. Elk vertrek is opgebouwd uit een andere exotische hout- en marmersoort (afb. 9 en 10), het daglicht valt overal riant binnen en wordt op veel plaatsen gereflecteerd in enorme spiegels. Het gebouw was destijds het toppunt van moderniteit. Structuren van gewapend beton, grote raampartijen, indirecte verlichting, centrale verwarming, luchtcirculatie, telefoon, draadloze intercom, centrale radio, goederen- en personenliften, ingebouwde klokken, alles was er. In 1932 vatte Mallet-Stevens dit alles samen: 'echte luxe is wonen in een licht, vrolijk, zeer luchtig, goed verwarmd kader, met zo weinig mogelijk onnodige handelingen en het minimum aan bedienden.'

Afb. 9. Robert Mallet-Stevens, ontbijtkamer Villa Cavrois. Foto Kees van der Geer.

Afb. 10. Robert Mallet-Stevens, zitkamer met Zweeds marmeren open haard Villa Cavrois. Foto Kees van der Geer.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de villa bezet door het Duitse leger en omgebouwd tot kazerne. Na een lange periode van leegstand en vandalisme werd de villa in 2001 in ruïneuze staat gekocht door de Franse staat en werd een 23 miljoen euro kostende restauratie gestart, die in 2015 werd voltooid. De villa is van dinsdag tot met zondag te bezoeken van 10 - 18 uur.

Villa Cavrois is goed te bereiken, ook met het openbaar vervoer. Het ligt niet ver van het museum La Piscine in Roubaix, dat voor *Rond 1900*-liefhebbers ook erg interessant is.

Voor meer informatie zie:
www.villa-cavrois.fr

KORTE BERICHTEN (2)

Handtapijtknoperij Kinheim Beverwijk 1909-1973

Jannie Polak

Tijdens een reis door Marokko raakt het echtpaar Polvliet gefascineerd door de lokale handtapijtknoperij. Hier leert mevrouw Polvliet de knoop- en weeftechnieken en tekent zij vele patronen na. Terug in Nederland gaat zij zelf tapijten knopen. De eerste tapijtjes worden gemaakt voor familie en bekenden. Opgezet als hobby en tijdverdrijf groeit de tapijtknoperij uit tot een gerenommeerd bedrijf: Handtapijtknoperij Kinheim.

In 1910 wordt de tapijtknoperij aan de Vondellaan in Beverwijk door Polvliet ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. In de beginperiode ontwerpt het echtpaar de tapijten zelf, geïnspireerd door oosterse motieven. De vraag naar de tapijten neemt toe; in 1911 verhuist het bedrijf naar de Zeestraat. Achter het huis wordt een 144 meter lange houten werkplaats gebouwd om het toenemend aantal opdrachten te kunnen uitvoeren. Hier werken inmiddels twaalf meisjes.

Afb. 1. Merk Koninklijke Kinheim.

In 1926 krijgt Kinheim het predicaat Koninklijk en worden de tapijten op de achterzijde gemerkt met Koninklijke Kinheim en een kroon, geborduurd in witte of zwarte wol.

In tien jaar tijd wordt de tapijtknoperij nationaal en internationaal bekend door de artistieke, hoogwaardige kwaliteit en de bijzondere ontwerpen van de tapijten.

In 1926 krijgt de tapijtknoperij zelfs het predicaat Koninklijk. De tapijten worden niet meer gemerkt met een swastika en Kinheim Beverwijk, maar met een kroon en Koninklijke Kinheim Beverwijk (afb. 1).

Ambachtelijk gemaakte meubels en stoffen worden een trend. Kunstnijverheidkunstenars en textielabrikanten gaan samenwerken. Nieuw zijn de kunstnijverheid-ateliers zoals 't Binnenhuis en Metz & Co, waar ontwerpers hun ideeën met elkaar uitwisselen, uitvoeren en verkopen. Mevrouw Polvliet onderhoudt contact met deze hedendaagse ontwerpers en hun opdrachtgevers.

Vanaf begin jaren twintig worden bij Kinheim ontwerpen van bekende Nederlandse ontwerpers zoals Lion Cachet, Van den Bosch, Nieuwenhuis en Verstraten uitgevoerd. Zij ontwerpen voor de tapijtknoperij tapijten in de kenmerkende, strakke vormtaal van de Nieuwe Kunst, geïnspireerd door de Art Deco en de Amsterdamse School.

Grote opdrachtgevers zijn de Carnegie Stichting (het Vredespaleis - 15 tapijten), het Koninklijk Huis, de Holland Amerika Lijn (tapijten voor cruiseschepen), de Nederlandsche Handel-maatschappij (de latere ABN/Amro), het Scheepvaarthuis Amsterdam, buitenlandse vorsten, provinciebesturen, stadhuisen, kerken en particulieren.

In 1942 verkoopt mevrouw Polvliet de tapijtknoperij aan de N.V. Corn. van den

OPROEP

Museum Kennemerland in Beverwijk is een nader onderzoek gestart naar de oorsprong en geschiedenis van de objecten van Handtapijtknoperij Kinheim (Beverwijk 1910-1973). Wanneer u informatie heeft over opdrachtgevers of ontwerpers, bekend bent met de verblijfplaats van Kinheimtapijten, de herkomst van een tapijt weet of andere interessante informatie over dit onderwerp en/of beeld heeft wilt u dan contact opnemen met drs. Jannie Polak, conservator, jjh.polak@icloud.com

Brink's tapijtfabrieken in Hilversum. De productieruimte in Beverwijk blijft tot 1973 in gebruik.

Hierna zijn twee Kinheimtapijten afgebeeld. Het eerste tapijt (afb. 2) is naar een ontwerp van Dirk Verstraten. Hier is de natuur de inspiratiebron voor een nieuwe vormtaal, plant- en diermotieven worden naar de natuur getekend en daarna sterk gestileerd weergegeven in een decoratieve stijl. De expressieve en kleurige vormgeving is een voorbeeld van de Amsterdamse School stijl. Dit tapijt heeft een abstracte voorstelling met een gespiegeld, symmetrisch patroon. Het motief beslaat het hele vlak en is opgebouwd uit grillige lijnen in rood, zwart en bruin.

Het tweede tapijt (afb. 3) is naar een ontwerp van Jac. van den Bosch. Onder invloed van de Art Deco worden de ontwerpen van kunstenaars grilliger, met kronkelende lijnen en bewegelijke vormen. De decoratieve elementen, ontleend aan de natuur, blijven herkenbaar,

Afb. 3. Tapijt naar ontwerp van Jac. van den Bosch, vervaardigd door Handknoperij Kinheim, 1923 opus 2302 handgeknoopt, wol, objectnummer 13624.

Afb. 2. Tapijt naar ontwerp van Dirk Verstraten, vervaardigd door Handtapijtknoperij Kinheim, ca. 1925, handgeknoopt, wol, objectnummer 11009.

maar worden gestileerd in een bepaalde ordening weergegeven. De vijf gestileerde, slangachtige vissen kronkelen over het midden van het tapijt. De tussenruimtes zijn opgevuld met een herhalend streep-motief waardoor de voorstelling een gesloten, geordende uitstraling krijgt.

Suze Robertson (1855-1922)

Kees van der Geer

Toegewijd, eigenzinnig, modern

In Museum Panorama Mesdag vindt tot begin maart 2023 een grote overzichtstentoonstelling plaats over Suze Robertson (1855-1922) (afb. 1). Ze werd en wordt gerekend tot de grote kunstenaars van haar tijd. Met het idee dat vormen en

kleuren emoties konden uitdrukken en overbrengen, stond ze aan de wieg van de moderne kunst in Nederland; op weg naar het expressionisme.

Robertson, haar overgrootvader was van Schotse afkomst, verhuisde na het overlijden van haar moeder al op tweejarige leeftijd van Den Haag naar Rotterdam, waar ze haar jonge jaren doorbracht bij haar pleegoom en -tante. Op 11-jarige leeftijd ging ze naar de kostschool van Elise van Calcar in Wassenaar, waar haar talent voor muziek en tekenen werd ontdekt. Op de Haagse Academie was ze een voorbeeldige leerling, zoals we nog kunnen zien aan de

Afb. 1. Suze Robertson, Zelfportret, ca. 1890-1892, zwart krijt op papier, 425 x 285 mm, particuliere collectie, foto Piet Gispen.

Afb. 2 Suze Robertson, Anatomische tekening nr. 2, ca. 1874-1876, inkt op papier, 650 x 480 mm, particuliere collectie, foto Piet Gispen.

Afb. 4. Suze Robertson, Aan het spinnewiel, ca. 1885-1886, pastelkrijt op papier, 855 x 1040 mm, particuliere collectie, foto Piet Gispen.

Afb. 3. Suze Robertson, Portret van Adolphe Boutard, ca. 1884-1889, zwartkrijt en houtskool op papier, 524 x 364 mm, particuliere collectie, foto Piet Gispen.

anatomische tekeningen (afb. 2), die ze daar maakte. Ze sloot haar studie af met een lauwerkrans en een akte Middelbaar Onderwijs en ging tekenles geven aan de meisjes hbs in Rotterdam. Vastberaden om zelfstandig kunstenaar te worden besteedde ze de avonduren en weekenden aan het verbeteren van haar schilder- en tekentechniek. In 1882 besloot ze naar Amsterdam te verhuizen om naast lesgeven op een meisjes hbs zich op de Rijksakademie te bekwamen in het schilderen naar model. Daar vielen haar buitengewone tekenkwaliteiten op, maar directeur Allebé vond haar te eigenwijs en niet geschikt. Na één jaar brak ze haar deeltijdstudie af en verruilde haar goedbetaalde lerarenbaan voor een onzeker kunstenaarsbestaan in Den Haag.

In Den Haag werd ze lid van kunstenaarssociëteit Pulchri Studio. Op tekenavonden maakte ze daar, net als onder meer Breitner en De Zwart, tekeningen van modellen, zoals van Adolphe Boutard (afb. 3), een donkerkleurige man, geboren in Nederlands-Indië. Op de tentoonstelling zijn van deze tekeningen een vijftal te zien, waaruit haar grote tekenvaardigheid blijkt. Robertson tekende met grotere vlakken licht en schaduw en een grovere krijtstreek. Met een doezelaar bracht ze vervolgens in het zwart zo veel nuances aan, dat een zeer levendige tekening ontstond. Robertson was altijd op zoek naar expressiviteit. Daarvoor was de ondergrond van het kunstwerk een essentieel onderdeel. Zo kon ze bijvoorbeeld papier in gekleurd water leggen en drogen. Daarmee kreeg

Afb. 5. Suze Robertson, Witte huizen (Vollenhove), ca. 1907, foto's, particuliere collectie.

Afb. 6. Suze Robertson, Witte huizen (Vollenhove), ca. 1907, olieverf op doek, 44,2 x 61,7 cm, particuliere collectie, foto Rik Klein Gotink.

ze enigszins gekreukeld papier dat natuurlijk moeilijker was te bewerken, maar wel de expressie versterkte.

Vanaf 1885 ontving ze gedurende enkele jaren de Koninklijke Subsidie voor Vrije Schilderkunst waardoor ze eropuit kon trekken. Tijdens studiereizen naar Dongen en Laren raakte ze geïnteresseerd in het thema van de werkende vrouw (afb. 4).

Aan dit bekende onderwerp gaf ze haar eigen draai. Niet gezien door een romantische bril, zoals bijvoorbeeld haar voorgangers Anton Mauve en Jozef Israëls deden, maar met medeleven, respect en oog voor de (harde) realiteit.

Onlangs werden in Robertsons nalatenschap ongeveer tweehonderd foto's ontdekt die door haar waren gemaakt en ontwikkeld. De vroegste stamt uit 1883, dat is eerder dan dat bijvoorbeeld Witsen of Breitner van een fototoestel gebruik maakten. Omdat het gebruik van een camera

door kunstenaars omstreden was, heeft Robertson dit altijd voor zich gehouden. Vanaf 1888 gebruikte ze haar zelfgemaakte zwart-witfoto's als basis voor kleurrijke, geschilderde stadsgezichten (afb. 5 en 6). Ze vouwde de randen van een foto, of van meerdere aan elkaar gespelde foto's, net zolang om tot de gewenste compositie ontstond. Robertsons schilderijen zijn geen traditionele, topografisch correcte stadsgezichten, maar composities opgebouwd uit kleurblokken. Dat was revolutionair en kreeg veel kritiek. Kunstcritica Hermine Marius begreep Robertson als een van de weinigen wel en schreef dat de kunstenaar een gevoel voor kleur bezat dat 'meer uit een visie voortkomt dan uit realisme'.

In 1892 trouwde Robertson met collega-schilder Richard Bisschop (1849-1926). Tegen de conventies van haar tijd in bleef ze werken als professioneel kunstenaar. Haar werk signeerde ze onder haar meisjesnaam.

Na twee jaar huwelijk werd dochter Sara geboren. Robertson werd geacht thuis te blijven, maar lesgeven mocht ze wel. Via een advertentie kwam ze in 1895 in contact met de industrieel en dilettant Hein Dolk. Hij nam haar aan als lerares en bood het gezin woonruimte aan in het Brabantse Leur. Ze zouden er drie jaar blijven. De ideeën die Robertson had ontwikkeld over het ordenen van stadsgezichten in kleuren, paste ze in Leur toe op zogenaamde bleekvelden: witte lakens op groen gras, omringd door rode daken en een blauwe lucht (afb. 7). Robertson zei: 'Ik kom er hoe langer hoe meer van terug mooie studies naar de natuur te maken'. In Leur maakte ze ook een reeks schilderijen van haar kindermisje Pietje en haar nichtje die beiden Petronella Prins heetten. Opvallend is dat ze in enkele schilderijen bladgoud gebruikte. Waarschijnlijk werd ze op dit idee gebracht door de van oorsprong Rotterdamse kunstenaar en goede vriend Jakob Smits. Robertson beeldde Prins af

Afb. 7. Suze Robertson, Bleekveld, ca. 1895-1898, olieverf op doek, 57 x 77 cm, particuliere collectie, foto Rik Klein Gotink.

Afb. 8. Suze Robertson, *Pietje / Lezend meisje*, ca. 1898, olieverf en bladgoud op paneel, 42 x 32 cm, particuliere collectie, foto Rik Klein Gotink.

als een aardse Maria, statig op een stoel met een naar binnen gekeerde blik. De verschillende stukken bladgoud achter haar hoofd vormen zich tot een nimbus (afb. 8).

Na enkele jaren in Leur keerde ze in 1898 weer terug naar Den Haag. In 1902 bracht ze met financiële hulp van Sientje Mesdag-van Houten en Geesje Mesdag-van Calcar haar dochter Sara onder bij een pleeggezin, zodat ze weer meer naar buiten kon gaan om te schilderen. Niet in Den Haag, want, zoals ze had ervaren, daar werd een werkende vrouwelijke kunstenaar op straat niet getolereerd. Ze bezocht diverse plaatsen in Nederland, waaronder Heeze en Harderwijk, waar ze oude gebouwen en boerenvrouwen in interieurs

bestudeerde, soms in wel tientallen versies. Voortbordurend op haar bleekvelden en stadsgezichten uit de jaren 1890 deelde ze composities op in omlijdende blokken rood, groen, geel en blauw. Hierbij gebruikte ze kleur niet langer om de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk te benaderen, maar als middel om uitdrukking te geven aan haar eigen gevoel. In elke nieuwe versie zocht Robertson naar een krachtiger expressie.

In 1905, net vijftig jaar oud, brak Robertson definitief door met een solotentoonstelling bij de Rotterdamsche Kunstkring. Daar verkocht ze veel en kreeg ze ook veel publicitaire aandacht. Dat leidde tot een tentoonstelling van haar werk bij de opening in 1907 van de Amsterdamse vestiging van de Larensche Kunsthandel. De expositie werd een doorslaand succes. Er werd voor een bedrag van fl. 10.000 verkocht, nu ongeveer 120.000 euro. De kritieken waren lovend.

Tegen de stroom oproeien. Toegewijd en volhardend. Dat deed Robertson. Als een van de eerste vrouwelijke beroepskunstenaars van Nederland. Ze was vastbesloten te slagen in een door mannen gedomineerde kunstwereld. Om een voorbeeld te noemen: Na het overlijden van Taco Mesdag in 1902 en na het onderbrengen van haar enige dochter Sara bij een pleeggezin was ze samen met collega-kunstenaars Geesje Mesdag-van Calcar en Victor Bauffe regelmatig enige tijd op pad om te schilderen. En hoewel de logies werd betaald door Geesje Mesdag ergerde ze zich aan haar reisgenoten; die voelden geen urgentie om te werken. Maar na haar succes in 1907 beschikte ze over voldoende financiële middelen om er alleen op uit te trekken. Dat kon echter volgens de conventies van die tijd niet, of zoals haar echtgenoot Richard Bisschop haar voorhield:

'je moet je muts niet in de pruimenboom hangen', waarmee hij bedoelde: je moet geen aanleiding geven voor praatjes. Het huwelijk van het kunstenaarsechtpaar bleek geen succes. Omdat Bisschop zo langzaam werkte dat hij nauwelijks in zijn eigen onderhoud kon voorzien, zorgde Robertson voor haar eigen onderhoud en dat van het kind, maar ze weigerde zijn schulden te betalen.

Hoewel Robertson zichzelf niet zag als feministe of pleitbezorger van de vrouwelijke zaak speelde ze wel degelijk een belangrijke rol bij het vrijmaken van de weg voor vrouwelijke kunstenaars. Wanneer ze hindernissen ondervond die voortkwamen uit een door mannen gedomineerde wereld, zowel in haar kunst als in haar sociale leven, ageerde ze daartegen: van de beperkte toegang voor vrouwen tot de academie, het verbod tot het volgen van tekenles naar naaktmodel, het niet mogen gebruiken van de leestafel bij Pulchri, tot en met het zich niet mogen aansluiten bij een kunstenaarsgezelschap. Telkens zocht ze een manier om als vrouw toegang te krijgen en bereidde daarmee de weg voor andere vrouwen. In haar huwelijk met Richard Bisschop bestreed ze de opvatting dat vrouwen, eenmaal getrouwd, geen kunst meer mochten maken voor de commercie. Ze wilde als kunstenaar zelfstandig worden beoordeeld en niet als 'vrouw van'. Haar keuze om als artiestennaam Robertson te blijven gebruiken heeft daartoe zeker bijgedragen. Door haar motieven en stijl van werken bestreed ze de perceptie van wat typisch vrouwelijke en mannelijke kunst zou zijn. Regelmatig werd de kunst die Robertson maakte, gekarakteriseerd als mannelijk, wat negatief bedoeld werd. Ze had uitgesproken critici die moeite hadden met haar werk, die het probeerden

te plaatsen in de lijn van de schilders van de Haagse School. Die het te donker vonden. Ze werd zelfs door recensent Anton Loffelt, een van haar grootste criticasters, de leidster van de Zwarte School genoemd. Zo schreef hij: 'Niet zelden maakt haar kunst den indruk, alsof zij met den teerkwast is aangebracht.' Veel steun kreeg ze van de belangwekkende kunstcriticus en voormalige klasgenoot Hermine Marius, die haar de grootste artieste noemde, 'de eenige vrouw misschien van onzen tijd, waar vrouwelijkheid zich in haar kunst niet als zwakheid, maar als kracht betuigt'.

Door haar manier van leven en in haar kunstopvatting tornde Robertson aan de ideeën van wat destijds als typisch vrouwelijk werd geacht. Dat was voor velen

Afb. 9. Suze Robertson, *Vischpoort van Harderwijk*, ca. 1908-1909, olieverf op doek, 100 x 80 cm, Mark Smit Kunsthandel, Ommen.

Afb. 10. Suze Robertson, *Portret van Siska*, ca. 1910-1915, olieverf op paneel, 20,5 x 18,5 cm, Singer Laren, schenking Groeneveld-Woerlee 1993, foto Singer Laren.

opzienbarend, zoals voor de kunstcriticus Willem Steenhoff, destijds onderdirecteur van het Rijksmuseum, die schreef: 'Mevrouw Bisschop schildert als een man, maar ook wel eens als een slager.' Maar hij moest tegelijk toegeven 'dat we ieder, die zich verstout tot een streven naar sterker luidende kleurharmonieën, aldra voor een onbekwaam vakman zonder kleurgevoel of voor een uitzinnige houden'. Robertson was beslist niet uitzinnig, maar wel eigenzinnig en vernieuwend in het gebruik van kleur en vorm.

Dat zien we bijvoorbeeld ook in de schilderijen die ze van de Vischpoort van Harderwijk maakte. Het is geen exacte weergave van de werkelijkheid, maar een expressieve uiting in kleur en vlakken. En daar had zelfs leeftijdgenoot Breitner, die ze goed kende uit zijn Haagse periode, en die vol lof was over haar werk, moeite mee. Zo kon

hij bij het schilderij *Vischpoort uit Harderwijk* (afb. 9) niet zien, of het nu dag of nacht was. Voor Breitner moest de impressie van de werkelijkheid in kleur gevat worden, maar voor Robertson was de uitdrukingskracht van kleur het belangrijkste.

Na haar serie schilderijen en tekeningen van de Vischpoort van Harderwijk werd Robertsons kleurgebruik steeds onnatuurlijker en haar verfstreek krachtiger. Hiermee sloot ze aan op eigentijdse ontwikkelingen in de Europese schilderkunst waarin de uitdrukingskracht van kleur (afb. 10) en zelfexpressie van de kunstenaar centraal stonden. Robertson ging niet zo ver dat ze de vorm in zijn geheel opofferde voor kleurkracht, zoals bijvoorbeeld groepen jongere kunstenaars in Frankrijk en Duitsland wel deden.

Tegen het einde van haar leven vormde Robertson een belangrijke inspiratiebron voor jongeren, zoals Piet Mondriaan, en een rolmodel voor vrouwelijke kunstenaars als Charley Toorop. Tijdgenoten beschouwden haar, samen met Vincent van Gogh, als een van de grondleggers van de moderne kunst in Nederland. Ze was de brug tussen het Haagse School impressionisme en het expressionisme.

Bij de tentoonstelling *Suze Robertson, Toegewijd, Eigenzinnig, Modern*, die van 24 september 2022 t/m 5 maart 2023 in Museum Panorama Mesdag wordt gehouden is met een bijdrage van de VVNK een uitgebreide monografie verschenen. <http://www.scriptumart.nl/boekenkast/details/7922.html> door Kees van der Geer, Annemiek van Stokkom en Suzanne Veldink, *Suze Robertson (1855-1922). Toegewijd • Eigenzinnig • Modern*, Den Haag 2022.

KUNST BIJ HUIS

Wat hebt ú in huis? In de rubriek 'Kunst bij huis' vertellen leden over een kunstvoorwerp in hun bezit, waarmee zij een bijzondere band hebben of waar een persoonlijk verhaal aan vastzit. Hebt u zoiets in uw bezit? Schrijf het op, maak er een kort verhaaltje van in maximaal 400 woorden en met 1 of 2 afbeeldingen. Graag inzenden naar redactie@vvnk.nl. Eerst overleg kan natuurlijk ook!

Vermeire als huisvriend van de Lebeaus

Dé Reijne

Mijn grootvader Chris Lebeau werd rond 1908 docent aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen. Jules Vermeire (Wetteren 1885 - Wassenaar 1977) stond daar model en volgde lessen in tekenen en beeldhouwen. Zijn vader was steenhouwer. In 1910 keerde Lebeau terug naar Haarlem en de Belg Vermeire volgde hem. Hij trok in bij zijn leermeester, de naaldkunstenares Anna Lebeau-Leverington en hun dochtertje Autarchiena ('Oty', geb. 1907). Later verhuisden zij naar Laren (NH) waar Vermeire een beeldje heeft gesneden van mijn moeder Oty (in 1932 zou zij trouwen met Joop Reijne, geb. 1903, mijn vader), op weg naar de eerste klas van de Gooische School Vereeniging. Dit in hout gestoken beeldje (hoog 15 cm) is mij zeer dierbaar (afb. 1). Het meisjesgezicht is raak getroffen, de knopen van jas en slobkousjes zijn zorgvuldig met parelmoer ingelegd.

Jules Vermeire ontwikkelde zich vooral

tot beeldhouwer. Hij betrok in de jaren dertig een benedenwoning in de Haagse Delistraat. Na de oorlog zag ik als kind hoe atelier en huishouding hier volledig door elkaar liepen. In de winter was het er bitterkoud, maar Jules besprak opgewekt en gepassioneerd zijn laatste creaties en vroeg altijd aan mijn moeder welke accenten zij aan een beeld zou veranderen. De armoedige omstandigheid bracht mijn ouders in 1954 tot het oprichten van een 'Steunfonds Jules Vermeire' waarvoor zij medewerking kregen van o.m. politicus Harm van Riel. Later heeft Vermeire zijn werk goed kunnen verkopen.

Afb. 1. Houten beeldje van Autarchiena ('Oty') Lebeau, gemaakt door Jules Vermeire (1913).

Het beeld dat nu in onze tuin staat heeft Vermeire gemaakt als grafmonument, een jaar na het overlijden van mijn grootmoeder in 1954 (afb. 2). Opmerkelijk: zij werd bijgezet in het graf van grootvader Reijne; mijn beide oma's woonden - vanwege

woningnood en beperkte inkomsten - al jaren samen. Dit verklaart het opschrift op de sokkel; mijn ouders zijn niet onder dit beeld begraven. We hebben het graf laten ruimen om dit bijzondere beeld veilig te stellen. Het gezicht van de vrouw is nadrukkelijk niet gelijkend, het is eerder vergeestelijkt. De expressie vind ik erg mooi. Aanvankelijk keek de kop naar het noorden, later hebben we het gezicht gericht op de zon in het zuiden. Aldus was ook de opstelling op het Haagse graf. Het verplaatsen van het loodzware beeld - sokkel en kop vormen één geheel - deden we liggend op drie ronde tuinpaaltjes, naar voorbeeld van de Egyptenaren.

Chris Lebeau ligt op Ereveld Loenen, zijn stoffelijke resten werden pas in 1961 in Dachau gevonden.

Afb. 2. Grafmonument Familie Reyne Lebeau, Jules Vermeire (1955).

UITGELICHT MUSEUM ARNHEM

In Uitgelicht wordt een museum in de schijnwerpers gezet.

Dit keer het vernieuwde Museum Arnhem. Hét museum voor (inter-) nationale moderne en hedendaagse kunst en vormgeving van Arnhem. Met realistische kunst uit de 20ste eeuw, hedendaagse sieraden en vormgeving. Het museum heeft extra aandacht voor werk van vrouwelijke kunstenaars, ook met terugwerkende kracht. Zo werd ruim 20 jaar geleden Nola Hatterman 'herontdekt' door het museum. In de afgelopen jaren is meer werk verworven van vrouwelijke kunstenaars uit het Interbellum, onder wie Anneke van der Feer, Epi Van de Velde-van Brussel en Ali Goubitz. In deze Uitgelicht de lange tijd buiten de kunstgeschiedenis gebleven, maar in 2020 door het museum herontdekte Berthe Edersheim.

Jelle Bouwhuis, conservator moderne kunst, en Evelien Scheltinga, medewerker onderzoek moderne kunst

Berthe Edersheim. Eigenzinnig geëngageerd

Zelfverzekerd, in een rode overjas, kijkt Berthe Edersheim (1901-1993) de kijker aan (afb. 1). Haar gezicht, handen en overjas zijn realistisch en gedetailleerd uitgewerkt, het doorkijkje op de achtergrond al veel minder, en de kwasten op de voorgrond bestaan letterlijk uit enkele strepen van de schilderskwast. Edersheim maakte met dit prominente zelfportret haar

Afb. 1. Berthe Edersheim, Zelfportret, olieverf/doek, 111 x 81 cm, ca. 1932, collectie Museum Arnhem.

tentoonstellingsdebuut in het Stedelijk Museum Amsterdam, als onderdeel van een ledenexpositie van kunstenaarsvereniging De Onafhankelijken, voorjaar 1932. Ze was toen 30 jaar. Waarom pas toen? En vooral: waarom pas toen voor iemand met zo'n groot talent?

Edersheim begon al op jonge leeftijd met tekenen en schilderen, maar niets wijst erop dat ze een professionele carrière in de kunst nastreefde. Dat hoefde ook niet, want ze kwam uit een vermogend Joods gezin. Ze had onder andere lessen bij Charley Toorop, die een dubbelportret van haar en haar zuster Leni maakte (afb. 2). Ook werkte ze een tijdje samen met de veel jongere Marie-Louise von Motesiczky uit Oostenrijk, die een vriendin voor het leven werd. Ze

Afb. 2. Charley Toorop, *Twee Zussen* (Berthe (l) en Leni Edersheim (r)), olieverf/doek, 93 x 74 cm, 1933, collectie Museum Arnhem.

volgden samen lessen bij Roger Bissière in Parijs, en Berthe daarna ook nog bij André Lothe. Via vriendin Josepha Mendels, de latere schrijfster, kwam ze in 1927 te werken bij Het Zwaluwnest in Den Haag, een opvangtehuis voor Joodse meisjes, waar ze tekenles gaf.

Harmen Meurs

Berthe's leven neemt een belangrijke wending als ze in 1930 de Nederlandse kunstenaar Harmen Meurs tegen het lijf loopt, in het atelier van de beeldhouwer Jacques Lipschitz in Parijs. Meurs is op dat moment een bekende kunstenaar en de belangrijkste man bij De Onafhankelijken, waar hij tentoonstellingen met werk van kunstenaars uit de Duitse Nieuwe Zakelijkheid en het Franse surrealisme organiseert. Hij werkt aanvankelijk in

expressionistische stijl in de trant van de Bergense School, maar zijn latere werk sluit aan bij het Duitse Neo-realisme. Berthe komt bij hem in het atelier werken. Ze schrijft zich in bij de Onafhankelijken en exposeert er haar - al genoemde - zelfportret, dat is beïnvloed door het strakke realisme van Meurs en de Duitse kunst van die tijd.

Meurs was behalve kunstenaar en organisator ook politiek zeer geëngageerd. Nadat de economische crisis was uitgebroken, zette hij een lobby op touw voor financiële ondersteuning van kunstenaars door de overheid.

Antifasciste

Ook Edersheim, telg van een Joods gezin, is antifascistisch. Dat komt vooral tot uiting na de machtsovername van Hitler

Afb. 3. Berthe Edersheim, *Gemartelde Jood*, aquarel, 35,45 cm, 1934, collectie Museum Arnhem.

Afb. 4. Berthe Edersheim, *Jan Telegraaf*, olieverf/doek, 128 x 93 cm, 1936, collectie Museum Arnhem.

in Duitsland. Berthe wordt lid van het Antifascistisch Comité, een initiatief van haar zus, Leni Edersheim. Een van de eerste daden van het comité is het uitgeven van de Nederlandse editie van het *Bruinboek van den Hitler-Terror* (1933). In deze bestseller worden de misdaden van de nazi's tot dan toe opgesomd. Meurs keert zich in zijn schilderkunst rechtstreeks tegen het nazisme. Op de ledententoonstelling van De Onafhankelijken van 1934, wederom in het Stedelijk Museum Amsterdam, brengt hij zijn *Tijdbeeld 1933-'34* in, een aanklacht tegen de terreur van de Sturmabteilung (SA). Het doek wordt nog voor de opening van de muur gehaald, want men is bang om een 'bevriende natie' (Duitsland onder Hitler) tegen het hoofd te stoten. Dit staaltje van

censuur door het Stedelijk, in samenspraak met het bestuur van De Onafhankelijken en de wethouder van cultuur, leidt tot felle discussies in de Gemeenteraad maar het werk keert niet meer terug in het museum. Berthe presenteert er een aquarel onder de titel *Gemartelde Jood* (afb. 3). Een jaar later toont ze een schilderij, waarover het dagblad *De Tribune* schrijft: "Boven een opdrommende schaar arbeiders, die bijna het gehele doek vult, een rode vaan met 'tegen het fascisme'".

Activiste

Edersheim keert zich in haar werk sinds die tijd niet alleen tegen nazisme maar ook tegen kolonialisme en de kapitalistische onderdrukking van 'de ander'. Haar portret

Afb. 5. Berthe Edersheim, *Arbeider, Borinage*, inkttekening, 65 x 50 cm, 1935, collectie Museum Arnhem.

Afb. 6. Berthe Edersheim, Chinese straatverkoper, aquarel, 45 x 35 cm, 1934, collectie Museum Arnhem.

van Jan Telegraaf, woordvoerder van de Surinaamse Arbeidersbond, is een van de weinige portretten van een zwarte politiek leider die in de jaren '30 in Nederland zijn gemaakt (afb. 4). Ook Meurs portretteerde diezelfde Jan Telegraaf, maar dat doek is waarschijnlijk verloren gegaan. Berthe en Harmen reizen samen naar de Borinage voor een reeks portretten van arbeiders in die mijnstreek (afb. 5). In Amsterdam portretteert Berthe de Chinezen die vanwege de crisis in Nederland zijn blijven hangen en hun inkomen moeten verdienen met straatverkoop ('pindachinezen') (afb. 6). In 1937 treedt ze in het huwelijk met Meurs nadat die van zijn tweede vrouw is gescheiden. Met haar vermogen laat ze voor hen beiden een modernistische

atelierwoning bouwen in het Gelderse Speuld, naar een ontwerp van Jan Meurs, de broer van Harmen. Ze zijn ontgoocheld door het gebeuren in Amsterdam en het gebrek aan politiek engagement van de meeste van hun vakgenoten. Ook na de oorlog zijn ze nauwelijks nog actief qua institutionele presentaties. Door hun huwelijk en hun verhuizing naar een gehucht pareerden Edersheim (joods) en Meurs (communist) het eventuele gevaar van vervolging tijdens de bezetting. Hun antifascistische werken hebben ze toen mede om die reden vernietigd; van Meurs' schilderij *Tijdbeeld* resteert alleen nog een foto.

Ontdekking

Berthe is een reizigster. In de jaren '30 reist ze samen met Harmen in haar auto veelvuldig naar België, Frankrijk en Spanje. Na de oorlog komt ze verder, onder andere in Griekenland, de Verenigde Staten, Senegal en India, en legt dat voor zichzelf vast in vele schetsen, tekeningen en aquarellen. Haar huwelijk met Meurs loopt op de klippen. In april 1958. Na een dronken bui van Meurs, vlucht Berthe het huis uit en trekt bijna dezelfde dag nog in bij hartsvriendin Josepha Mendels, die dan in Parijs woont. De twee blijven de rest van hun leven samen. Bij haar vlucht uit Speuld heeft ze waarschijnlijk al haar doeken meegenomen op één rol. Die rol is al die tijd bewaard gebleven in Parijs. Na de dood van beide dames komt haar werk terecht bij de zoon van Mendels. In 2020 trof Jelle Bouwhuis de rol aan op diens zolder in Eindhoven, waar ook nog eens honderden tekeningen, schetsen en aquarellen bewaard zijn gebleven. Deze ontdekking bood genoeg aanknopingspunten om de eigenzinnige, geëngageerde en bereisde Berthe Edersheim weer de aandacht te geven die ze verdient.

BOEKBESPREKING

Claude Monet in Zaandam, door Henk Heijnen en Ron Couwenhoven

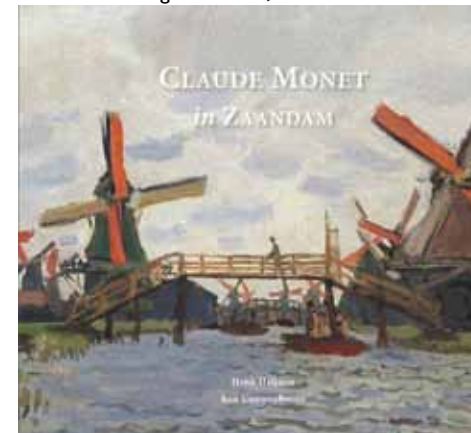
Uitgeverij Noord-Holland, 288 blz., hardcover, € 29,95
ISBN 9789490492168

Eddy Engelsman

In het boek *Claude Monet in Zaandam* worden nieuwe en verrassende inzichten gepubliceerd over het invloedrijke verblijf van deze impressionist in de Zaanstreek. Het impressionisme met zijn krachtige kleuren werd daar geboren.

Met een beetje mentale lenigheid kunnen we dit boek nog net onder 'onze periode' 1880-1940 scharen. Want het was in het

Claude Monet, Molens in het Westzijderveld, 48,3 x 74,2 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie Van Gogh Museum, Amsterdam.

jaar 1871 dat Claude Monet (1840-1926), een van de grote schilders van het Franse impressionisme, de Zaanstreek met een bezoek van vier zomermaanden vereerde. Hij kwam later vaker naar 'Holland', zoals in 1874 naar Amsterdam. In 1886 kwam Monet opnieuw naar ons land. Hij verbleef in Den Haag, maar reisde veelvuldig naar de bollenstreek om er tulpenvelden te schilderen. In totaal maakte hij in Nederland 42 schilderijen.

Hij was 31, toen hij in 1871 in gezelschap van vrouw Camille en driejarig zoontje Jean in Hotel De Beurs in Zaandam logeerde, vlak naast de Zaanse sluis. Vermoedelijk was het de schilder Charles-François Daubigny die hem aanraade naar Nederland te gaan. Zaandam was een soort tussenstop, op de terugweg van zijn verblijf van acht maanden in Londen. Met andere schilders als Camille Pissarro en Alfred Sisley was Monet namelijk Frankrijk ontvlucht omdat daar in 1870-1871 de Frans-Pruisische oorlog woedde. Tijdens zijn verblijf in Zaandam maakte Monet maar liefst 25 schilderijen en zes schetsen.

Verliefd

Het bezoek aan Zaandam moet op de schilder grote indruk hebben gemaakt. Een dag na zijn aankomst in Zaandam, op 2 juni 1871, schreef Monet al in een brief (collectie Zaans Museum) aan vriend Pissarro: 'We zijn bijna heel Holland doorgereisd en wat ik van het land gezien heb, bleek echt zoveel mooier dan wat men erover beweert. Zaandam is in het bijzonder opmerkelijk en er is genoeg te schilderen voor een heel leven. Ik geloof dat we hier een heel fijn onderkomen gaan hebben. De Hollanders lijken een zeer vriendelijk en gastvrij volk.'

Hij werd verliefd op de houten huisjes van Zaandam. Hij schilderde de wind in de zeilen, de hoge wolkenluchten en het

Afb. 1. Claude Monet, *De haven en de Dam*, 47 x 74 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie Museum Barberini/DAS Minsk, Potsdam, Duitsland.

weidse water met het wuivende riet. Hij bracht beweging over op het doek. En hij wilde het typische Hollandse licht vangen, met verschillende lichtinvallen. Zo heeft hij de haven en de Dam in Zaandam vanuit verschillende hoeken op verschillende momenten geschilderd. In het schilderij *De haven en de Dam*, geschilderd in de vroege avond, laat Monet het felle laatste zonlicht contrasteren met de bomen, tjalken en gebouwen. De meerpaal zorgt voor diepte (afb. 1). In *De Dam en de sluizen* schildert hij de zon die net is opgekomen (afb. 2). Monet hield Pisarro tijdens zijn verblijf

over zijn belevenissen voortdurend met enthousiaste brieven op de hoogte: "Huizen in alle kleuren, molens bij honderden en verrukkelijke boten."

Bakermat

Het boek heeft twee invalshoeken. Dat komt omdat *Claude Monet in Zaandam* oorspronkelijk bedoeld was al een driejarig onderzoeksproject om alle geschilderde molens in kaart te brengen en na te gaan hoe Monet en ook schilders na hem, die molens in beeld brachten (afb. 3). Welke molens dat precies zijn en waar ze staan of hebben

Afb. 2. Claude Monet, *De Dam en de sluizen, gezien vanaf de Achterzaan*, 44 x 72,5 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie John & Marine van Vlissingen Art Foundation, Zeist.

Afb. 3. Claude Monet, *Het Weerpad (tussen Zaandam en Oostzaan)*, 40 x 72 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie Walters Art Museum, Baltimore, Ver. Staten.

gestaan is minutieus uitgeplozen. Niet alle molens op afb. 3 blijken er daadwerkelijk te hebben gestaan. Tijdens het onderzoek bleek ook dat Monets verblijf in de Zaanstreek een veel verstrekkender invloed heeft gehad dan aanvankelijk was gedacht. Daar gaat het boek ook over, al is dat iets minder uitgediept. De auteurs maken niettemin aannemelijk dat de mooie Zaanstreek met zijn vele schepen en molens de basis heeft

gelegd voor het latere impressionisme. Het was de opmaat naar het impressionisme. Dat zou ook te zien zijn aan de heldere kleuren en zijn schildertechniek met vluchtige penseelstreken bij zijn 25 Zaanse schilderijen.

Kunsthistoricus Henk Heijnen beschrijft vanuit artistiek oogpunt het werk van Monet en ook van zijn navolgers die dezelfde plekken hebben geschilderd en zich door

Afb. 4. Claude Monet, *Het blauwe huis in Zaandam*, olieverf op doek, 46 x 41 cm, 1871, Particuliere collectie.

Afb. 5. Claude Monet, *Huisjes aan de oever van de Zaan* (Oostzijde 221 en 219, Zaandam), 47,7 x 73,7 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie Städel Museum, Frankfurt am Main.

hem hebben laten inspireren. Zoals Armand Guillaumin, een vriend van Monet, die in 1904 op zijn advies naar Koog aan de Zaan kwam. Hij krijgt veel aandacht in het boek en blijkt minder geïnteresseerd te zijn in de wind. Zowel de molens als de zeilschepen lijken op verschillende windrichtingen te bewegen.

Locaties

Onderzoeksjournalist Ron Couwenhoven deed historisch onderzoek naar het verblijf in de plekken waar de molens en huizen stonden of hebben gestaan. Veel is weliswaar veranderd, maar veel locaties zijn nog steeds herkenbaar. Een prominent voorbeeld is *Het Blauwe huis* (afb. 4). Lange tijd twijfelde men eraan of Monet de artistieke vrijheid had genomen om het huis helderblauw te schilderen. Maar pas enkele jaren geleden werden er onder lagen verf ook verfresten van de oorspronkelijke lichtblauwe kleur gevonden. Dit schilderij was Monet ook zelf zeer dierbaar omdat zijn vrouw Camille en zijn zoon Jean er op zijn afgebeeld. Het enige schilderij waarop ze samen voorkomen in de Zaanse periode. Het wordt ons allemaal

uitvoerig en knap uit de doeken gedaan.

Voor het eerst worden al die locaties beschreven, en vergeleken met schilderijen van anderen en oude foto's. Voorbeelden zijn twee Westzijderveld-schilderijen met de molens (lang een raadsel, afb. boekomslog) en zijn iconische schilderij van de lichtgroene huisjes aan de oevers van de Zaan, het huidige Oostzijde 221 en 219 (afb. 5). Zoals op veel van zijn schilderijen moet de weerspiegeling van huizen en boten op het water hem zeer geboeid hebben. In dit schilderij zag hij dan ook eerder het voortkabbellende water met weerspiegelingen dan de huisjes zelf. Monet beschikte over een overdekt salonbootje, waardoor hij de huizen, molens en haven vanaf het water kon uitbeelden. Overigens liet Monet op dit schilderij gebouwen weg die het idyllische beeld verstoorden. Dichterlijke vrijheid!

In het boek passeren ook de Zaanse relaties van de kunstenaar de revue. Zo wordt er veel tekst besteed aan de rijke koopmansfamilie Van de Stadt. Monet schilderde molens, huizen en plekken die alle een relatie met die familie hadden. Bijzonder

Afb. 6. Claude Monet, *Portret van Guurtje van de Stadt*, 37,2 x 40 cm, olieverf op doek, 1871. Collectie Kröller-Müller museum. Otterlo. Foto Rik Klein Gotink.

is hier het portret van de 16-jarige Guurtje van de Stadt in rouwkleren, het enige portret dat Monet in Zaandam schilderde (afb. 6). Dezelfde Guurtje komen we tegen op het Frans aandoende schilderij *Luchthuis aan de Zaan*, waarop ze uiterst links in het roeibootje zit (een luchthuis is een koepel of tuinhuisje) (afb. 7).

Belangrijk dat al die schilderplekken nu zijn vastgesteld. Een must, zeker voor wie van de duizelingwekkende hoeveelheid details over molens houdt. Maar de belangrijkste 'vinding' van de auteurs is toch wel dat Monets verblijf in de Zaanstreek van grote artistieke invloed is geweest op het impressionistische oeuvre van Monet en zijn tijdgenoten. Een belangrijk en gedegen kunsthistorisch boek.

Afb. 7. Claude Monet, *Luchthuis aan de Zaan*, 54 x 74 cm, olieverf op doek, 1871. Particuliere collectie.

Nieuwe ramen van Jan Toorop in de KoepelKathedraal Haarlem

Eddy Engelsman

Nieuwe ramen? Wat is hier aan de hand? Jan Toorop is toch allang dood. Hij leefde immers van 1858-1928. In 1905 was Toorop rooms-katholiek geworden. Dat had hem vast geholpen om een jaar later de opdracht te krijgen voor negen gebrandschilderde glas-in-loodramen (driemaal drie lichtvensters) voor de Sint-Aloysiuskapel van de KoepelKathedraal, toen nog Kathedrale Basiliek Sint-Bavo geheten (architect Joseph Cuypers (1861-1949)). Maar in 1906 bleek het geld op om ze ook uit te voeren. Het bouwen van de immense kerk was toch al een duur meerjarenproject. Hij was al in 1895 opgeleverd, maar het duurde nog tot 1930 eer hij helemaal klaar was. Als een soort Sagrada Familia in Barcelona, waarvan de

Jan Toorop, v.l.n.r.
Beschermengel, Sint
Aloysius, Sint Boromeus,
gebrandschilderde glas-in-
loodramen, 1906-2022,
KoepelKathedraal, Haarlem.

bouw ook eindeloos voortduurt. Vlak nadat hem de opdracht was verleend, schreef hij enthousiast aan de bevriende schilder Mies Elout-Drabbe: 'Ik denk er zeer over om in Domburg een kleine oven te laten metselen voor het vervaardigen van gebrand glas. Ik wil de tekeningen en figuren op glas maken, dan branden.' Helaas kwam dat er niet van. De ramen zijn nooit gemaakt. Ze moesten het in de kerk doen met Toorops ceramiektableaus en mozaïeken die er al eerder waren gekomen. Als reden voor het niet uitvoeren van de ramen wordt ook genoemd dat deze tableaus en mozaïeken net iets te kleurrijk en frivol waren voor de kerkautoriteiten.

Na zijn dood in 1928 zijn de ruwe ontwerpsschetsen geveild, en in 1989 dook een deel van de schetsen opnieuw op in een Londense veiling, en kwamen uiteindelijk

bij Kunsthandel Studio 2000 in Blaricum terecht. De schetsen zijn gerestaureerd en van een aantal kanten zijn er toen initiatieven geweest om de schetsen uit te voeren. Bouwheer van de restauratie van de KoepelKathedraal, Wim Eggenkamp, stond toen voor de vraag wat en hoe ze konden worden uitgevoerd. Want kant en klare ontwerpen waren er niet. Een dilemma dat we vaker zien. In Glasgow bijvoorbeeld. De beroemde architect en ontwerper Charles Rennie Mackintosh ontwierp voor een Duitse competitie in 1901 een House for an Art Lover. Aan allerlei regels en voorwaarden heeft hij zich niet gehouden, en hij viel buiten de termen van mededinging. Niettemin sprak iedereen vol lof over het ontwerp. Pas in 1989 besloot men het huis ook te bouwen. Maar hoe? Het ontwerp was weliswaar voor een competitie gedetailleerd, maar niet bedoeld als technisch plan voor de bouw. Als compromis is het technisch uitgewerkt volgens bouwnormen uit 1989, en hier en daar wat geïnterpreteerd, onder leiding van het hoofd Architectuur van Mackintosh's beroemde Glasgow School of Art. Het is een prachtig gebouw geworden, dat VVNK-leden in 2020 zouden hebben bezocht tijdens hun buitenlandse Glasgow-reis, ware het niet dat corona roet in het eten heeft gegooit.

Bij de ramen van Toorop is niet voor een compromis gekozen. De ruwe schetsen voor de ramen waren niet compleet en bovendien erg specifiek en nogal rudimentair. Volgens Eggenkamp is dan ook niet besloten de ruwe schetsen uit te werken naar wat Toorop er wellicht van zou hebben gemaakt. Dat zou gissen worden. "Ze hebben niet de pretentie te laten zien hoe Toorop ze uiteindelijk zou hebben uitgevoerd. Dat zou ook nooit kunnen. Allereerst niet omdat

je, zoals gezegd, nooit weet in hoeverre de kunstenaar en de opdrachtgever gaande het maakproces nog van gedachten zouden zijn veranderd", aldus Paul van den Akker, hoogleraar Kunstgeschiedenis, tijdens de officiële overdracht van de ramen in oktober 2022. Lastig was dat de schetsen voor een belangrijk deel slechts uit "dunne zwierige lijnen" bestaan. Op blank glas zou je die lijnen slecht kunnen zien door het binnenvallende licht. Atelier Stef Hagemeijer is er dankzij goed vakwerk en een nieuwe techniek toch in geslaagd de lijnen zichtbaar in het glas te krijgen. De hele operatie is dus geen restauratie geworden, noch is het maken van de ramen eindelijk voltooid. Van den Akker noemt het de 'ontvoltooiing' van drie ramen. Zo wordt de geschiedenis van de ramen niet aangetast.

BRAFA Art Fair 29 januari 2023 t/m 5 februari 2023

Ook dit jaar weer wordt de BRAFA gehouden in Brussels Expo van 29 januari 2023 t/m 5 februari 2023. Van de 130 exposanten komt 65% uit het buitenland en zijn er tien Nederlands, een record. In samenhang met het komende Brusselse art nouveau themajaar wordt het tapijontwerp van de kunstbeurs gebaseerd op de tekeningen van Victor Horta. Diverse exposanten brengen kunstwerken in deze bijzondere stijl, maar het aanbod omvat ook topstukken van vóór of na deze tijd tot aan het heden. Kunstliefhebbers kunnen twee BRAFA Art Talks gewijd aan de Art Nouveau bijwonen en er is een expositie te zien van topstukken uit deze periode van de Belgische Koning Boudewijnstichting.

Voor meer info zie: www.brafa.art

NIEUWE UITGAVEN

Hendrik Werkman, Het druksel en de kunst, door Peter Jordens (red.) W BOOKS i.s.m. Stichting De Ploeg, 2022, 176 blz., hard kft, ca. 250 kleurenafbeeldingen, € 24,95 ISBN 9789462584778

Boekdrukker en kunstenaar Hendrik Nicolaas Werkman (1882-1945) was prominent lid van de Groninger kunstkring De Ploeg. Hij kwam in 1923 op het idee om kunst te maken met het materiaal dat hij als drukker gebruikte. Met de blokken waarmee letters, cijfers en tekens werden gedrukt, met vlakken en lijnen en zelfs met de inktrol

maakte hij grafische kunstwerkjes die hij 'druksels' noemde. Met zijn zelfgemaakte tijdschrift *The Next Call*, in kleine oplage van ca. 40 exemplaren, presenteerde hij in elk van de negen uitgebrachte nummers een verzameling van druksels en schrijfsels op verschillende soorten papier en in verschillende formaten. De helft stuurde hij naar 'moderne tijdschriften' en de andere helft naar kunstenaars en vrienden, met name in Groningen. In *The Next Call* experimenteerde Werkman volop met constructivistische composities, typografische middelen en soms met naar Dadaïsme neigende teksten. De eerste vier edities hadden teksten en beeldende bijdragen van mede-Ploegleden Jan Wiegers, Job Hansen, Jan van der Zee en Wobbe Alkema. Met hen voelde Werkman een sterke artistieke verwantschap. Vanaf nummer 6 vulde Werkman zelf de bladen. *The Next Call* was niet zijn enige werk met 'druksels'. Veel van dat andere werk is bewaard gebleven. Voor toonaangevende hedendaagse kunstenaars in binnen- en buitenland zijn de artistieke mogelijkheden van de druksels en de techniek nog steeds inspirerend.

Hendrik Werkman, The Next Call 8, September 1925, pag. 1 en 2, uitvouwblad, handpers op geschept papier, 43 x 27,6 cm.

De schilders van Abcoude en het Gein, door Hubrecht Duijker W BOOKS, 240 blz., ca 220 afb. in kleur, gebonden, € 24,95 ISBN 9789462585164. Boek in de reeks Kunstenaarskolonies en kunststromingen in Nederland.

"Holland op zijn mooist", zo beschreef de botanicus Jac. P. Thijssen het Gein. Ook schilders ontdekten in de provincie Utrecht de schoonheid van dit kronkelende, door groen omgeven riviertje dat begint in Abcoude en eindigt bij Driemond. Ongeveer 150 jaar geleden trokken kunstenaars van de Haagse School naar het Gein, en begin twintigste eeuw werd het een bron van inspiratie voor vele anderen, onder wie Piet Mondriaan die er tientallen landschappen, molens en boerderijen schilderde. Het Gein is altijd een dankbare bron van inspiratie gebleven. Heel wat kunstenaars, zoals Piet van Wijngaerdt, Rinus Duin, Jan Vluggen en Folkert Post woonden en werkten in

het nabije Abcoude. In *De schilders van Abcoude en het Gein* worden ongeveer 45 lokale kunstenaars en een paar honderd van hun mooiste werken gepresenteerd. Het betreft zowel schilders van toen als schilders van nu. Hun creaties vormen een unieke collectie die voor het eerst in boekvorm werd samengebracht. Met recht kon cultuurhistoricus Dedalo G. Carasso zeggen: "Het Gein is door boeren gemaakt en door kunstenaars geschapen".

De schilders van Amsterdam, door Werner van den Belt en Bob Hardus W BOOKS, 300 blz., ca. 260 afb. in kleur, gebonden, € 29,95 ISBN 9789462558157. Boek in de reeks Kunstenaarskolonies en kunststromingen in Nederland.

Het boek gaat over acht groepen kunstenaars, verdeeld over acht plaatsen in

de hoofdstad. De groei van Amsterdam is direct verbonden met de werkplaatsen van kunstenaars in de stad. Amsterdam is een stad van schilders. De gevels en grachten zijn ontelbare malen vastgelegd. Door Hollandse meesters, Franse impressionisten en Joodse ballingen. Van Rembrandt tot Breitner en van Monet tot Max Beckmann. Hun schilderijen maken deel uit van onze herinneringen én droombeelden van de stad. Het boek *De schilders van Amsterdam* gaat over groepen kunstenaars die in hun werk verslag doen van de ontwikkeling van het Amsterdam waarin zij leefden. Soms tonen zij de verstilde vertwijfeling van een stad in verval, maar vaker nog zien we een vibrerende potpourri van afbraak en opbouw. Hotspots veranderen, stijlen

komen en gaan. Veel kunstenaars vonden elkaar aan de rafelranden van de stad. Noodgedwongen schoven ze na enige tijd weer door naar andere plekken waar het leven nog betaalbaar was en de ruimte beschikbaar. Zo ging dat in de zeventiende eeuw, op plaatsen die nu onderdeel zijn van de historische binnenstad en zo gaat het nog steeds; waar Amsterdam groeit daar bloeit de schilderkunst.

De wereld van Jantje: Felix Hess, schilder en tekenaar 1878-1943, door Sytze van der Veen
Amphora Books, 182 blz., rijk geïllustreerd, € 30
ISBN 9789064461712

Matthijs Maris, Souvenir d'Amsterdam (Nieuwe Haarlemse Sluis bij het Singel), 1871, olieverf op doek, h 46,5 x b 35 cm.

Felix Hess (1878-1943) studeerde vanaf 1901 aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Tijdens zijn opleiding werd hij vooral beïnvloed door directeur August Allebé,

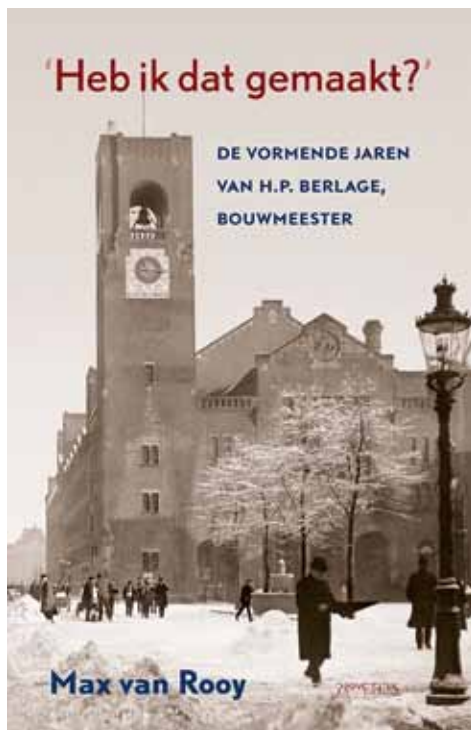
Jantjes oplossing voor de toenemende verkeersdrukte in Amsterdam: ondergrondse autowegen. Geaquarelleerde pentekening; in zwart-wit in De Groene, 9 mei 1931. Stadsarchief Amsterdam.

die de nadruk legde op ambachtelijkheid en wiens stijl voortborduurde op de Haagse School. Hess werd voor de oorlog een bekende Nederlander, vooral dankzij de spotprenten, al dan niet politiek, die hij twintig jaar lang tekende voor het weekblad *De Groene Amsterdammer*. In zijn rubriek 'Uit het kladschrift van Jantje' stak hij met zijn pseudo-kindertekeningen opgewekt de draak met alles en iedereen. Het waren inderdaad vrolijke prenten. Het jennende Jantje nam alle gewichtigheid op de hak. Zoals van de 'Volksbond tegen Drankmisbruik'. Dat werd de 'Volksbond tegen Vrolijkheid' die 'Alle soorten water', maar geen alcohol aanbiedt. Jarenlang hekelde Hess fatsoensrakkerij, maar bleef het geliefde enfant terrible van de Nederlandse pers. Hess die zichzelf overigens meer als schilder dan als cartoonist zag, is uit ons collectieve geheugen gewist. Zoals zovele Joodse kunstenaars is hij in de oorlog in een concentratiekamp (Sóibor) vermoord. Met hun leven werd hun kunstenaarschap

en veelal ook hun werk vernietigd. Hess was veel meer dan politiek tekenaar. Hij was schilder, aquarellist, beeldhouwer, lithograaf en etser. Van Hess zijn helaas maar weinig schilderijen bewaard gebleven en persoonlijke geschriften of documenten heeft hij amper nagelaten. Eigenlijk vormen zijn 'Jantjes' de voornaamste bron voor de reconstructie van zijn bestaan. Ze geven een beeld van de tijd waarin ze werden gemaakt, maar het zijn ook vermomde zelfbeelden van de maker. Dit boek toont een groot aantal van Hess' spotprenten en geeft een impressie van zijn andere werk, waardoor de kunstenaar weer een gezicht en een naam heeft gekregen.

Heb ik dat gemaakt? - De vormende jaren van H.P. Berlage, bouwmeester, door Max van Rooij
Prometheus, 368 blz., gebonden, € 34,99
ISBN 9789035130890

Het oeuvre van de grootste architect van Nederland, Hendrik Petrus Berlage (1856-1934), is een fundament van het Nederlands cultureel erfgoed. In de loop van de tijd is zijn bekendheid alleen maar groter geworden, en staan bijna al zijn gebouwen op de Monumentenlijst. Over zijn werk is veel geschreven, over zijn leven veel minder, en over de relatie tussen die twee niet of nauwelijks. Kleinzoon Max van Rooy schreef een zo waarachtig mogelijke kunstenaarsbiografie over de sociaal bewogen persoon Berlage, zijn geest, zijn karakter en zijn werk. Aan de hand van dagboeknotities en reisschetsen is hij Berlage nagereisd. Veel unieke informatie op het persoonlijke vlak deelde zijn moeder

Miep Berlage (1906-1992), de jongste dochter van Berlage.

'Heb ik dat gemaakt?' richt zich op de minder bekende jongere jaren van Berlage, waarin zijn ideeën werden gevormd - zijn jeugdijaren in Amsterdam met zijn familie, de hem omringende gebouwen, zijn leer- en reisjaren in Zwitserland, Duitsland en Italië, en zijn eerste projecten, culminerend in de bouw van de monumentale Beurs in Amsterdam en zijn contact met de familie Kröller-Müller. Berlage wordt vaak gezien als een Amsterdams architect. Maar vanaf 1914 tot zijn dood in 1934 woonde en werkte hij ook in Den Haag waar hij tien gebouwen neerzette, zoals zijn eigen woning.

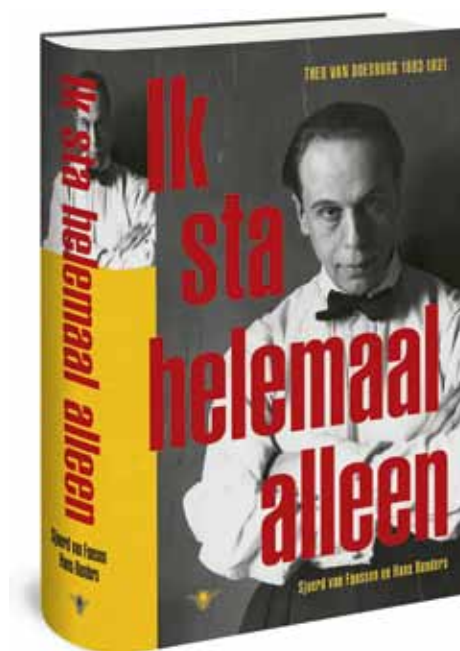
Max Van Rooy (1942) is journalist en schrijver. Van 1979 tot 1995 was hij adjunct-hoofdredacteur van NRC en tot 2010 cultureel commentator en kunstredacteur van deze krant.

Ik sta helemaal alleen - Theo van Doesburg 1883-1931, door Sjoerd van Vaassen en Hans Renders
De Bezige Bij, 784 blz., € 59,99
ISBN 9789403134314

De - nu helaas witgeverfde - woning die Berlage voor zichzelf en zijn gezin bouwde, Violonweg 14, Den Haag, 1914. Het Nieuwe Instituut.

Theo van Doesburg staat bekend als medeoprichter van het baanbrekende tijdschrift *De Stijl*. Naar dat blad is ook de beweging *De Stijl* genoemd. Maar in zijn tamelijk korte leven, hij werd slechts 47 jaar, was hij veel meer dan dat. En wie denkt dat alles daarover toch wel over Van Doesburg zal zijn verteld en in tentoonstellingen getoond, moet dit boek lezen. Er zijn weliswaar vele publicaties aan deze kunstenaar gewijd, maar merkwaardigerwijs is er nog nooit een biografie over hem verschenen. Deze publicatie laat werkelijk

Theo en Nelly van Doesburg.

alle kanten van zijn leven en carrière de revue passeren. Toen Van Doesburg als militair in Tilburg gemobiliseerd was, ontmoette hij de schoenmaker-dichter Evert Rinsema uit Drachten. Diens broer Thijs was ook schoenmaker en schilder. Ze bleken geestverwanten. Hij raakte met ze bevriend en trok vele malen naar Drachten, waar hij de kozijnen, dakranden en glas-in-loodramen van hele rijen huizen en een school in 1922 van *Stijl*-kleurenschema's voorzag. Dat deed hij ook voor huizenblokken zoals in Spangen in Rotterdam, Huis Van Zessen in Alblasserdam en Vakantiehuis De Vonk in Noordwijkerhout.

Naast beeldend kunstenaar was Van Doesburg, 'Does' voor zijn vrienden, een - fel - criticus en voerde vele polemieken over de zuiverheid van de rechte - en schuine - lijnen. Zijn luidruchtig verkondigde visie accepteerde niet iedereen, want twee gehoopte docentschappen aan het Bauhaus in Weimar gingen aan zijn neus voorbij. Naast verzet tegen zijn visie zal ook zijn complexe, ruziezoekende karakter een reden zijn geweest. Maar hij was gedreven en duldde geen tegenspraak. Dat deerde hem verder niet, want hij zette zijn zin gewoon door. In de buurt - maar los - van dat Bauhaus gaf hij cursussen aan wie dat maar wilde. Zijn relaties met vrouwen verliepen ook nogal onordelijk. Hij trouwde drie keer, maar vorige relaties duurden soms voort. Ook toen hij inmiddels getrouwd was met zijn derde vrouw Nelly van Doesburg. Maar dat was voor Nelly geen beletsel om na Does' plotselinge dood in 1931 zijn nalatenschap voor het voetlicht te brengen. Opdat Van Doesburg gekend zou blijven en op waarde zou worden geschat. Als veelzijdig kunstenaar en als redacteur van *De Stijl* kwam hij in contact met iedereen die er in het modernistische Europa toe deed. Toch

voelde hij zich miskend. De auteurs Sjoerd van Vaassen en Hans Renders hebben dat in de titel 'Ik sta helemaal alleen' mooi verwoord en maken dat in hun boek treffend waar.

Verenigde solisten - 100 jaar Vereniging van Beeldende Kunstenaars Laren-Blaricum, door Peter C.L. van der Ploeg
Uitgeverij van Beeldende Kunstenaars Laren-Blaricum; 178 blz., € 29,95
ISBN 9789090363790

Doorgaans ontstaan kunstenaarsverenigingen en -bewegingen uit behoefte aan vernieuwing en om de traditie te lijf te gaan. In Laren ging dat anders. De belangrijkste activiteit van de Vereniging is het op touw zetten van verkooptentoonstellingen. Dat gebeurde in het roemruchte Hotel Hamdorff in Laren. Piet Mondriaan heeft daar nog gedanst. In 1921 waren Mondriaan en andere vernieuwers als Jan Sluijters alweer naar elders vertrokken. Zo'n 120 kunstenaars die overbleven hadden destijds verkooptentoonstellingen nodig om te overleven. Het boek staat vol

anekdotes over ruzies en controverses en andere wetenswaardigheden in die 100 jaar. De Tweede Wereldoorlog wordt niet overgeslagen. Het bestuur van de Vereniging gaf zichzelf als vereniging op als lid van de Kultuurkamer, individuele leden kwamen er bij de beslissing nauwelijks aan te pas. Maar het bestuur besloot vervolgens 'alle maatregelen door de Kultuurkamer genomen' te saboteren. Wie graag over de geschiedenis van een kunstvereniging en over scheuringen en ruzietjes leest moet dit boek lezen. Dat geldt ook voor wie van de prachtige afbeeldingen van het werk van bijvoorbeeld Lou Loeber en Jemmy van Hoboken kan genieten. Wel moet dan op de koop toe worden genomen dat er over die kunstenaars zelf weinig wordt verteld.

Jemmy van Hoboken, Herderinnetje in het Zwarte Woud, olieverf op doek, 84 x 66 cm, 1928. Singer Laren, schenking Renée Smithuis 2014.

TENTOONSTELLINGSAGENDA per november 2022

Amstelveen - Museum Jan

020-6415754 / www.museumjan.nl

Wim Oepts en de schilders van het zonnige Zuiden; t/m 12 februari 2022.

In 1937 had de geboren en getogen Amsterdammer Wim Oepts (1904-1988) in het pittoreske Zuid-Franse vissersdorp Collioure de zon en het magische mediterrane licht ontdekt. Daar vond hij inspiratie voor zijn typerende schilderijen vol contrasterende kleuren. 'Ik ben echt aangestoken door het zuiden', aldus de schilder. Vanaf dat moment liet hij het zakelijke en donkere neorealisme, dat Charley Toorop hem had bijgebracht en waarmee hij in Nederland juist op het punt

van doorbreken stond, voorgoed achter zich. Charley Toorop beeldde Oepts af op haar beroemde schilderij *Maaltijd der vrienden*.

In 1939 vestigde Oepts zich in Parijs. Hij voelde zich 'bevrijd' in de lichtstad en zou er tot aan zijn dood blijven wonen. Onder invloed van pure coloristen als Pierre Bonnard, André Derain en zijn Franse leermeester Othon Friesz ontwikkelde zijn kunst zich in Frankrijk tot een ode aan de kleur. 's Zomers reisde hij de zon achterna, vooral naar Saint-Tropez. 's Winters werkte hij zijn schetsen thuis uit tot schilderijen. Het landschap, waaronder ook dorps- en havengezichten, werd vanaf eind jaren veertig zijn exclusieve onderwerp. Typerend zijn de grote vlakken en de felle, vaak onrealistische kleuren met blauwe bomen en groene luchten.

De tentoonstelling biedt een uitgebreid overzicht van zijn oeuvre en van zijn Nederlandse tijdgenoten. Schilderijen van kunstenaars als Dirk Filarski (1885-1964) en Matthieu Wiegman (1886-1971), maar ook van een latere generatie, onder wie Nicolaas Wijnberg (1918-2006), plaatsen het werk van Oepts in een breder perspectief.

Bij de tentoonstelling verscheen de catalogus *Wim Oepts en de schilders van het zonnige Zuiden*, door Feico Hoekstra, gastconservator. Waanders Uitgevers, 80 blz., 80 ill., luxe paperback, € 23,95. ISBN 9789462624382

Amsterdam - Van Gogh Museum

020-5705200 / www.vangoghmuseum.nl

Golden Boy Gustav Klimt. Inspired by Van Gogh, Rodin, Matisse...; t/m 8 januari 2023.

Gustav Klimt (1862-1918) is wereldberoemd vanwege zijn gouden en decoratieve schilderijen en sterke

Afb. 1. Gustav Klimt, *Johanna Staude*, 1917-1918, coll. Belvedere, Wenen.

vrouwenportretten. Maar wie was deze 'golden boy' en wat is het verhaal achter zijn talent? Wie inspireerden Klimt? Hij heeft Van Gogh nooit ontmoet. Maar hoe goed kende hij het werk van hem? Heeft hij ooit een werk van Matisse gezien? Zelf sprak Klimt zelden over zijn werk. Je moest er maar goed naar kijken. Na zeven jaar onderzoek kwamen het Van Gogh Museum en Museum Belvedere uit Wenen er echter achter welke kunstenaars Klimt hebben beïnvloed, en welke hij bewonderde. Maar ook welke kunstwerken werden getoond in bijvoorbeeld de vernieuwende kunstenaarsvereniging de *Secession*, waarvan Klimt de voorzitter was. Voor zijn veelzijdige kunst putte Klimt rijkelijk uit het werk van beroemde voorgangers, waaronder Van Gogh, Rodin, Alma Tadema, Toulouse-Lautrec, Monet en Matisse. Door al deze

Afb. 2. Gustav Klimt, *Waterslangen II*, 1904/1906-07, privécoll., courtesy of HomeArt.

nieuwe impulsen werd ook Wenen van een ingeslapen stad een bruisende metropool. Ontdek hoe Gustav Klimt zijn unieke stijl ontwikkelde en zijn inspiratie daarvoor haalde uit de West-Europese moderne kunst van zijn tijd.

De groots opgezette tentoonstelling toont naast werk van zijn favoriete kunstenaars tientallen topstukken van Klimt: van decoratieve landschapsschilderijen en krachtige figuurtekeningen tot kleurrijke vrouwenportretten zoals *Emilie Flöge* (1902) en *Johanna Staude* (1917-1918) (afb. 1), evenals monumentale schilderijen als *Waterslangen II* (1904-1907) (afb. 2), die een relatie met *De drie bruiden* (1892-93) van Jan Toorop onthulden.

De tentoonstelling is een samenwerking met het Belvedere in Wenen dat de grootste collectie schilderijen van Gustav Klimt bezit.

Amsterdam - Stadsarchief Amsterdam

020-241151 /

www.amsterdam.nl/stadarchief

100 jaar De Kring; t/m 8 januari 2023.

In september 2022 vierde de Amsterdamse kunstenaarssociëteit De Kring haar honderdjarig bestaan. De roemruchte besloten club nabij het Leidseplein werd in 1922 opgericht. Het archief van De Kring is ondergebracht bij Stadsarchief Amsterdam. Aan de hand van een selectie foto's, affiches, pamfletten, brieven, lidmaatschapskaarten,

programmaboekjes geeft de tentoonstelling een beeld van de Amsterdamse bohème uit de 20e eeuw. Feestvieren was een creatieve uiting, ook in tijden van crisis, en het verenigingsleven ging door met turbulente hoogte- en dieptepunten in wat de 'tweede huiskamer voor kunstenaars en intellectuelen' werd genoemd. De Kring verschaftte in de jaren twintig ook de dadaïst Kurt Schwitters een podium en fungeerde tijdens de Tweede Wereldoorlog als uitvalsbasis voor het verzet. Uit de tentoonstelling blijkt dat de achterban door de jaren heen steeds een eigen invulling gaf aan het lidmaatschap. De Kring voorziet in ongecompliceerde ontmoetingen met gelijkgestemden, waar vriendschappen en relaties voor het leven uit voortkomen.

Ter gelegenheid van de viering is de publicatie 'De Kring 100 jaar' van Rudi van Meurs en Marius van Leeuwen uitgebracht. Niet eerder werd de geschiedenis van de

Amsterdamse kunstenaarssociëteit De Kring zo uitbundig tot leven gewekt.

Bergen - Museum Kranenburgh

072-25898927 / www.kranenburgh.nl

Waar de zee licht is; t/m 9 april 2023.

Museum Kranenburgh vertelt het verhaal van kunstenaarsdorp Bergen. Dat verhaal begint bij de kunstenaars van de Bergense School. Begin 20e eeuw vinden deze pioniers elkaar in hun vernieuwingsdrang en behoefte om het levensgevoel van de moderne tijd te verbeelden. Het dorp, het rijke groen en het licht van zee oefenen daarbij een magnetische aantrekkingskracht uit op de kunstenaars en doen hen besluiten om zich er - vaak blijvend - te vestigen. In 1913 beschrijft Herman Gorter Bergen aan Zee al als een plek "waar inspiratie uit zee opwelt". Ze maken deel uit van het DNA van het kunstenaarsdorp en bepalen de geest van de plek. Museum Kranenburgh wil deze geest hoeden én blijvend laten waaien door aandacht te vragen voor de verschillende generaties kunstenaars die in Bergen en de omringende natuur inspiratie opdoen en -deden, en die een bijzondere band voelen met het dorp. Werk van onder meer Charley Toorop, Jan Sluijters, Leo Gestel, Lucebert, Edgar Fernhout, Claudy Jongstra, Sjoerd Buisman en Herman de Vries.

Jan Sluijters, Marie Boendermaker, 1914 (uitsnede).

Collectie Museum Kranenburgh.

Den Haag - Kunstmuseum
070-3381111 / www.kunstmuseum.nl
Anni en Josef Albers; t/m 15 januari 2023.

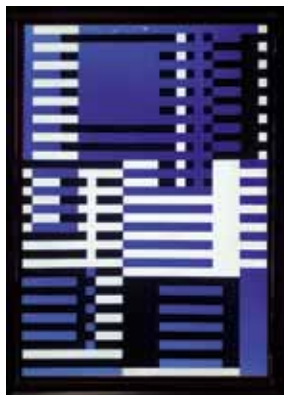
Met meer dan 200 werken - textiel, schilderijen, foto's, meubels en tekeningen - presenteert het Kunstmuseum de eerste grote overzichtstentoonstelling die ooit in Nederland is gehouden over het kunstenaarskoppel Anni en Josef Albers. In 1922 ontmoeten ze elkaar op het Bauhaus in Weimar. Een levenslange liefdevolle en professionele relatie ontstaat. Aan het begin van haar opleiding wordt Anni Albers, zoals de meeste vrouwen binnen het Bauhaus, tegen haar zin gestimuleerd zich op weefkunst te richten. Eenmaal in het textielatelier slaat haar teleurstelling echter snel om in groot enthousiasme voor de veelzijdigheid van dit medium. Ze experimenteert met verschillende technieken, laat het weefpatroon een nadrukkelijk onderdeel vormen van haar composities en combineert draden van jute en katoen met metaaldraad of synthetisch materiaal als cellofaan. Dat gebruikstextiel is ook commercieel succesvol. Nadat het

Afb. 2. Anni Albers, *Red Meander*, geweven textiel, 32,1 x 37,5 cm, 1954.

Bauhaus in 1924 verhuisd is naar Dessau, experimenteert Josef met geometrische glasvormen, en zet zelfs een glaswerkplaats op (afb. 1a t/m c).

1a t/m c. Josef Albers, vlnr: *Skyscrapers on Transparent Yellow*, gezandstraald appliqué-glas met zwarte verf, 1929; *Aufwärts* (Opwaarts), idem, ca. 1926; *Goldrosa* (Goudroze), idem, ca. 1926; *The Josef and Anni Albers Foundation*.

Nadat ze in 1933 vanuit Duitsland vluchten naar de VS zetten zij hun leven als kunstenaars en docenten voort. Ze ontdekken daar ook de rijkdom van de oude culturen van Zuid-Amerika. De precolumbiaanse cultuur wordt een inspiratiebron (afb. 2). Hun kunst én inspirerende docentschap hebben een enorme impact gehad op de ontwikkeling van de moderne kunst. Anni Albers (1899-1994) groeit uit tot een ware pionier van de moderne textielkunst en Josef Albers (1888-1976) maakt een artistieke ontwikkeling door die uitmondt in zijn wereldberoemde reeks *Homage to the Square*, een serie van ontelbaar veel kleurenstudies in een vierkant vlak. Bij de tentoonstelling verschijnt een catalogus van ruim 200 pagina's bij WBOOKS. Met bijdragen van Frouke van Dijke, Willem van Roij, Nicholas Fox Weber en Caro Verbeek. € 34,95.

Dordrecht - Dordrechts Museum
078-7708708 / www.dordrechtmuseum.nl
Wanderlust - Nederlandse kunstenaars op reis 1800-1900; t/m 8 januari 2023.

De lust om te reizen, de lust om te dwalen en de lust om te ontdekken: *Wanderlust*. In de 19de eeuw reisden Nederlandse kunstenaars de wereld over met dit doel. In deze tentoonstelling kun je met Nederlandse kunstenaars meereizen, ontdekken en herkennen. De negentiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst is geliefd vanwege de prachtige verbeelding van ons land. Minder bekend is dat veel schilders graag het buitenland opzochten, en er veel meer gereisd werd dan gedacht. Deze tentoonstelling volgt Nederlandse kunstenaars op hun pad: een eeuw lang verkenning van de wereld buiten

Ferdinand Hart Nibbrig, *Het dal van de Rummel bij Constantine, Algerije*, 1906, 800 x 630 cm, coll. Dordrechts Museum.

onze landsgrenzen. Deze langverwachte tentoonstelling toont meer dan 100 werken van beroemde kunstenaars zoals Abraham Teerlink, Ferdinand Hart Nibbrig en Antoine Sminck Pitloo, maar ook vergeten kunstenaars als Raden Saleh, Elisabeth Koning en Betzy Berg krijgen een bijzondere plek.

Gorsel - MORE, Museum voor modern realisme
0575-760300 / www.museummore.nl
Realisme van 1900 tot nu; t/m 5 maart 2023.

Museum MORE presenteert een totaal nieuwe opstelling van de eigen collectie. Van 20ste-eeuwse meesters uit de vooroorlogse periode: Raoul Hynckes, Dick Ket, Pyke Koch, Jan Mankes, Sal Meijer, Wim Oepts, Wim Schumacher en Charley Toorop, tot hedendaags talent, aangevuld met kunstwerken die nog nooit eerder te zien zijn geweest. In de nieuwe opstelling in zes zalen vraagt het museum nadrukkelijk aan de bezoeker wat nou eigenlijk 'de werkelijkheid' is. Het suggereert iets dat voor iedereen 'waar' is. Maar niets is minder waar: de werkelijkheid wordt door iedereen anders waargenomen of weergegeven.

Kunstenaars verbeelden hem zoals ze het zien of voelen.

De prikkelende vraagtekens die het museum zet, zijn verzameld rondom verschillende thema's. Kunst die nét echt lijkt of juist een raadselachtige werkelijkheid verbeeldt die je ongemakkelijk kan maken. Een rijk spectrum aan schilderijen, fotografie, video, sculpturen, wandkleden en een digitale installatie. Dwars door decennia heen associatief gegroepeerd. Wat hebben bijvoorbeeld de tere schilderijen van Jan Mankes gemeen met de 100 jaar latere filmkunst van Guido van der Werve? Misschien een diepgeworteld verlangen naar schoonheid en troost?

Gouda - Museum Gouda
0182-331000 / www.museumgouda.nl

Stille pracht, de verzameling van Paul Arntzenius; t/m 2 april 2023.

Paul Arntzenius (1883-1965) is niet alleen schilder, maar ook gepassioneerd kunstverzamelaar. In 1963 schenkt hij

Jan Mankes, Judaspenning in Japanse vaas, 34,5 x 36 cm, 1915, Museum MORE.

zijn verzameling van meer dan honderd schilderijen en tekeningen uit de negentiende en vroeg-twintigste eeuw aan Museum Gouda. Zijn grote wens gaat in vervulling. De kunst waar hij zo van houdt is nu voor iedereen te bewonderen. Zijn verzameling bestaat voornamelijk uit het werk van de Franse School van Barbizon en de Nederlandse Haagse School, met

Willem Sebastiaan Tholen,
Coba Muller in interieur (Ewijkshoeve), 1895.

harmonieuze landschappen, verstilde figuren en eenvoudige stillevens. Voor hem is deze stille pracht wat kunst moet zijn. De liefde voor kunst is bij Paul Arntzenius met de paplepel ingegoten. Hij groeit op in een welgesteld gezin in Den Haag. Op de bovenste etage woont kunstenaar en goede vriend van de familie, Willem Bastiaan Tholen. Paul komt daar regelmatig en krijgt hier al op jonge leeftijd schilderles. Tholen leert hem de schoonheid in de kleine dingen om hem heen te zien.

Haarlem - Verwey Museum Haarlem
(heette tot 23 sept. 2022 Museum Haarlem)

023-5422427 /

www.verweymuseumhaarlem.nl

Dicht bij Mari Andriessen; tot 20 maart 2023.

Voor het eerst worden beelden uit privécollecties, penningen, tekeningen en schetsen van voorstudies getoond. Samen met de herinneringen van familie en vrienden, en een reconstructie van zijn atelier met oorspronkelijke objecten vertellen ze het verhaal over deze kunstenaar. Mari Andriessen (1897-1979) kwam uit een kunstzinnige familie. Zijn grootvader en moeder waren ook kunstschilder. Vader was musicus en zijn broer Willem was een bekend pianist en zijn andere broer Henk een vooraanstaand componist. Mari is vooral bekend van zijn oorlogsmonumenten als *De dokwerker* in Amsterdam. Hoewel hij vanaf 1923 een lange carrière had, is hij vooral bekend geworden door zijn naoorlogse werk. Hij was geen beeldhouwer die gemakkelijk werkte. Hij twijfelde, tobde en zocht. *Dicht bij Mari Andriessen* geeft een overzicht van zijn leven, werk en vrienden. Hoewel Andriessen zijn leven lang in steen heeft gewerkt, lag zijn grote kracht in het

boetseren. Zijn eruditie, gevoel voor humor, maar ook zijn filosofische kant kwamen vooral tot uiting in zijn vele kleine beelden. Er is ook aandacht voor het Haarlemse kunstleven en zijn vriendschap met Kees Verwey, die resulteerde in portretten van familieleden en elkaar.

Bij de tentoonstelling verscheen een publicatie en een gratis stadswandeling langs beelden van Andriessen in Haarlem en omgeving.

Maarsse - Vechtstreekmuseum

0346-554440 /

www.vechtstreekmuseum.nl

Schilders van de Vechtstreek; t/m 8 januari 2023.

Net zoals de schilders van Barbizon, even onder Parijs, ontdekten kunstenaars het Utrechts landschap. Ze verlieten de grote stad en schilderden in de buitenlucht. Het waren veelal impressionisten die

Nicolaas Bastert, *Gezicht op Loenen aan de Vecht*, olieverf op doek, 40 x 60 cm, 1887.

de schoonheid van de Stichtse Vecht schilderden. Het rijkgeschakeerde landschap met indrukwekkende buitenplaatsen met lommerrijke tuinen langs de Vecht trok veel kunstenaars uit de 19e eeuw, zoals Nicolaas Bastert (1854-1939) en Fredericus Jacobus van Rossum du Chattel, maar ook meesters uit de 20e eeuw zoals Cornelis Vreedenburgh, Evert Jan Ligtelijn en Willem van Leusden. Tientallen schilderijen worden van hen getoond, naast allerlei unieke bezienswaardigheden, waaronder foto's, bibliotheek uitgaves en verschillende documentatiemateriaal.

Zie ook in *Rond 1900*, 2022, nr. 3 onder Nieuwe uitgaven: *De schilders van de Vechtstreek* door Jaap Versteegh, WBOOKS i.s.m. Vechtstreekmuseum.

[Maastricht - Bonnefantenmuseum i.s.m. het Nederlands Fotomuseum en de Werner Mantz Stichting.](#)

[043-3290190](tel:043-3290190) / www.bonnefanten.nl

Werner Mantz. The Perfect Eye; t/m 26 februari 2023.

Vaak is alleen het Duitse werk van Werner Mantz (Keulen 1901 - Maastricht 1983) tentoongesteld. Bonnefanten presenteert nu 40 jaar na zijn dood, voor het eerst een volledige overzichtstentoonstelling met circa

Werner Mantz, 'Glaspaleis' Modehuis Schunck, Heerlen, 1936, architect: Frits Peutz, ©Werner Mantz/Nederlands Fotomuseum.

300 (vintage) afbeeldingen. Mantz opende in 1932 in Maastricht zijn tweede atelier en ging er in 1938 ook wonen. Wereldwijd ziet men Mantz als een van de belangrijkste architectuurfotografen van het Nieuwe Bouwen. Maar zijn oeuvre is veelzijdiger.

Werner Mantz, *Haus der Kölnischen Zeitung* (op de Int. Pers Tentoonstelling 'Pressa'), 1928, arch. Wilhelm Riphahn en Caspar Maria Grod, ©Werner Mantz/Nederlands Fotomuseum.

Volgens gastcurator Frits Gierstberg (conservator Nederlands Fotomuseum, Rotterdam) is Mantz de missing link in de evolutie van de fotografie in de jaren twintig van de vorige eeuw. De verbinding tussen de artistieke avant-garde van zijn tijd en een puur ambachtelijke, functionele fotografiepraktijk. Lokaal, regionaal en internationaal is hij bekend, maar buiten Limburg vreemd genoeg niet in Nederland. De tentoonstelling *The Perfect Eye* laat zien waarom het oeuvre van Mantz behoort tot de canon van de Nederlandse fotografie. Hij is uniek door zijn beeldtaal, gebruik van natuurlijk licht ('Lente...laat de zon voor jou werken, geef de wolken een opdracht.') en vakmanschap. Er zijn drie verhaallijnen: zijn levenswandel en vrije werk, zijn architectuurfotografie en zijn portretfotografie. Diverse (kunst) historische periodes in Keulen en Midden- en Zuid-Limburg worden met elkaar verbonden.

Zijn werk zit wereldwijd in de collecties van ruim 30 musea, zoals Bonnefanten, Nederlands Fotomuseum, Museum Ludwig, Museum of Modern Art, New York, Centre Pompidou en Tokyo Photographic Art Museum.

Publicatie bij de tentoonstelling: *Werner Mantz-The Perfect Eye*, uitgave: Hannibal Books i.s.m. Werner Mantz Stichting. Teksten: Frits Gierstberg, Stijn Huijts, Clément Mantz, Charlotte Mantz en Huub Smeets. Prijs: € 50. ISBN: 978 94 6436 673 0.

[Rotterdam - Chabot Museum](#)

[010-4363713](tel:010-4363713) / www.chabotmuseum.nl

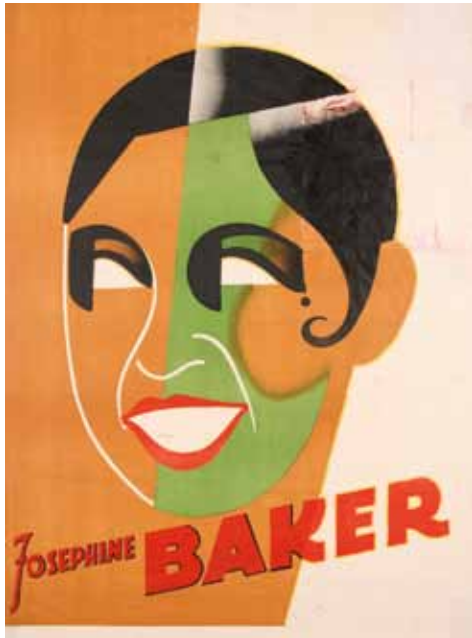
Roaring Twenties Rotterdam-Tussen Josephine Baker en bombardement; t/m 12 maart 2023.

100 jaar geleden beleefde Rotterdam een ongekende bloeiperiode. Nergens in ons land

bloeiden de avant-garde en het modernisme uitbundiger dan in Rotterdam. 'Amsterdam is onze nationale stad. Rotterdam onze internationale.' Schepen vervoerden wekelijks duizenden passagiers van en naar New York en Azië. Duizenden arbeiders waren daarvoor in touw (afb. 1). Dankzij de Rotterdamse bioscoopexploitant Abraham Tuschinski kon het publiek kennis maken met Josephine Baker (afb. 2). Dirk Hannema, de jonge directeur van Museum Boymans, adverteerde trots zijn nieuwe kunststempel in *The New York Times* als 'The best new museum in Europe'. De Bijenkorf van Willem Dudok 'het modernste warenhuis van Europa'. De architect Le Corbusier roemde

Afb. 1. Chris Lebeau (1878-1945), *Zakkendrager*, ca. 1919, aquarel en tempera op papier, 64 x 44 cm, Collectie Chabot Museum Rotterdam, schenking collectie Schortemeijer.

Afb. 2. Jean Chassaing (1905-1938), Josephine Baker, 1931, affiche, 84 x 62 cm, Collectie Chabot Museum Rotterdam, schenking collectie Schortemeijer.

Van Nelles transparante glazen nieuwe fabriekspaleis: "het mooiste schouwspel van de moderne tijd".

Verzamelaar, ontwerper, filmer en componist Kees Schortemeijer (1894-1979) was samen met zijn vrouw politiek actief en sociaal geëngageerd. *Roaring Twenties Rotterdam* kijkt door de ogen van dit echtpaar naar de Maasstad van honderd jaar geleden. Naar het Rotterdam dat fysiek deels is weggevaagd en waar herinnering ontbreekt. De tentoonstelling is een retroactief manifest, over een stad die mooier was dan die ooit had kunnen zijn. Met ongeëvenaarde ambitie en bouwlust beleefde Rotterdam honderd jaar geleden een ongeëvenaarde bloeiperiode. De Eerste Wereldoorlog was voorbij en een nieuwe

Afb. 3. Paul Schuitema (1897-1973), Grammofoonplaat, 1935/36, foto, collectie Flip Bool © Nederlands Fotomuseum.

tijd brak aan. Vrouwen kregen kiesrecht, radio en film deden hun intrede en het optimisme van de Jazz Age klonk alom (afb. 3). Op 14 mei 1940 vaagde de Duitse Luftwaffe in een vernietigend bombardement al het vooroorlogse optimisme in een klap weg. Gastconservator Wim Pijbes maakte een keuze uit Schortemeijers collectie kunstwerken, foto- en knipselalbums.

Schijndel (NB) - Museum Jan Heestershuis
073-5492276 / www.kunstcollectiemeerijstad.nl
Meesters van de Meierijstad - Pieter de Josselin de Jong en Paul Rink; t/m 17 februari 2023.

De schilders Pieter de Josselin de Jong (1861-1906) en Paul Rink (1861-1903) staan centraal. Ze hadden veel raakvlakken:

Afb. 1. Paul Rink, Haar eerste schilderwerkje, aquarel en gouache, 28 x 41 cm, niet gedateerd.

geboren in het hetzelfde jaar en opgegroeid in Sint-Oedenrode en Veghel, nu de gemeente Meierijstad. Beiden zijn jong gestorven na een veelbelovende carrière. De Josselin de Jong studeerde eerst aan Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten in Den Bosch, waar ook Antoon Derkinderen en Jan Sluijters hebben gestudeerd. Rink schreef zich in aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Beiden leerden elkaar kennen op de Academie in Antwerpen en bleven bevriend. Hun levens liepen echter al snel uiteen. Maar in hun onderwerpkeuze waren ze verwant. Ze schilderden allebei graag het idyllische van de kindertijd (afb. 1). Maar ze legden ook de zwaarte van het arbeidersleven vast, zowel van boeren en fabrieksarbeiders als van vissers (afb. 2). Paul Rink schilderde met een warm palet het leven van de vissers uit Zuiderzeedorpen en zonnige taferelen van bloemen in Hattem. Als geliefd portretschilder schilderde De Josselin de Jong ook koningin Wilhelmina en koningin-moeder Emma. Hun schilderijen bevinden zich in veel museale collecties, maar worden amper meer getoond. Mede door hun korte levens zijn ze ingehaald door de tijd. Museum Jan Heestershuis brengt deze bijzondere schilders weer onder de aandacht.

Afb. 2. Pieter de Josselin de Jong, De zaaier, olieverf op doek, 76,5 x 116 cm, niet gedateerd.

Valkenswaard - Steendrukmuseum
040-2049841 / www.steendrukmuseum.nl
Uit het wonderland - De magie van het Oosten; t/m 19 februari 2023.

Deze tentoonstelling geeft een nieuwe kijk op de westerse verbeelding van het Oosten in de kunst en de lithografie: van het sprookje van Aladin tot de Oriënt-

Express. Er zijn bijzondere kunstwerken te zien, onder meer uit het Singer Laren en het Rijksmuseum.

Belangstelling voor andere culturen is een eeuwenoud fenomeen. Het magische Oosten heeft daarbij altijd veel aantrekkingskracht gehad op het Westen. De tentoonstelling *Uit het wonderland* laat zien hoe kunstenaars uit het Westen vanaf de 19e eeuw een artistieke invulling vinden voor het Oosten. De invloeden hiervan blijven zelfs nog tot in de 21e eeuw nagalmen.

Nederlandse kunstenaars als Kees van Dongen en Marius Bauer illustreren de bekende vertellingen van Duizenden-één-nacht, terwijl Willem Hofker en Willem Dooijewaard de schoonheid van Nederlands-Indië in beeld brengen. Sommige kunstenaars tonen een realistische registratie van hun reizen, anderen brengen vooral oosterse stereotypen in beeld.

Voor een verzamelaar is er niets mooier dan het delen van je schatten. Dus toen het Steendrukmuseum ons VVNK-lid Sipke van de Peppel vroeg of ze weer enkele items (kalenders, drukwerk en houtsnijwerken) uit zijn collectie mochten lenen, hoefde hij daar niet lang over na te denken.

Veendam - Veenkoloniaal Museum
0598-364224 /
www.veenkoloniaalmuseum.nl

Een vleug Jugendstil in Oost-Groningen; 11 december t/m 2 april 2023.

De Jugendstil, of 'Nieuwe Kunst', brak met de traditie van allerlei neostijlen en eclectische mengvormen, en ging ook gebruik maken van nieuwe technieken. Er kwam ruimte voor ornamenten in deur- en raampartijen in vloeiende lijnen en geïnspireerd op de natuur. Rond 1900 zijn vooral in de grote

steden onder Jugendstilarchitectuur, nieuwe gebouwen ontworpen. De in 1903 in de stad Groningen gehouden *Tentoonstelling*

Afb. 1. Affiche Groningen Tentoonstelling van Nijverheid & Kunstindustrie, 1903.
Ontw.: B., F.H.; drukker F.W. Casparie.

van Nijverheid en Kunstindustrie zorgde in het Noorden voor een doorbraak (afb. 1). Op het platteland is Jugendstil een vrij zeldzaam verschijnsel, maar juist in kleinere dorpen en steden in Noord-Nederland komen we veel sprankelende voorbeelden tegen. De rijkdom in Oost-Groningen (turf, scheepvaart, graan) heeft rond 1900 een aantal mooie Jugendstilpanden in dit gebied opgeleverd. Lokale architecten keken de kunst bij de grote namen af en speelden leentjebuur. Ook de plaatselijke dorpstimmerman wist wel aan tegels met Jugendstilmotieven en glas-in-loodramen te komen. En zo zijn er ook in plaatsen als Veendam en Wildervank en beide Pekela's anno 2022 nog steeds voorbeelden te vinden van Jugendstilpanden en mengvormen. In de tentoonstelling wordt aandacht besteed aan diverse bestaande panden, maar ook aan interieurstukken als meubels, gebruiksvoorwerpen en boeken die een soort drie-eenheid met het speciaal voor de opdrachtgever gecreëerde gebouw vormden.

Winterswijk - Museum villa Mondriaan
054-3515400 / www.villamondriaan.nl

De Amsterdamse Joffers; t/m 2 april 2023.

De Amsterdamse 'Joffers': Ansingh, Bauer-Stumpff, Van den Berg, Bodenheimer, Van Regteren Altena, Ritsema, Surie en Westendorp-Osieck leerden elkaar kennen tussen 1893 en 1908 op en rond de Rijksakademie in Amsterdam. Ze waren vaak afkomstig uit de gegoede burgerij. Een aantal van hen studeerde er tegelijk met Mondriaan, die wereldberoemd werd met zijn vernieuwende geometrisch-abstracte composities. De Joffers werden daarentegen met hun figuratieve stillevens en portretten door de kunstcritici minder gewaardeerd. Toch waren zij succesvolle kunstenaressen,

waarmee ze zich onderscheidden in de mannelijke kunstwereld. De kunstenaressen verschilden onderling te veel om van een kunstenaarsgroep te spreken. Maar de naam die in 1912 door kunstcriticus Albert Plasschaert is geïntroduceerd, werd wel door de Joffers gebruikt om gezamenlijk te exposeren en zich staande te houden in de door mannen gedomineerde kunstwereld. Ze kozen met overtuiging en succes voor het professionele kunstenaarschap. In de loop van de 19e eeuw ontstond er meer acceptatie van hun werk, al waren lang niet alle obstakels voor vrouwen weggenomen. In de kunstkritiek werd het werk van de Joffers steeds aan hun sekse afgemeten en vaak als deftig, charmant of elegant omschreven. Villa Mondriaan tilt de Amsterdamse Joffers uit de vergetelheid en geeft hun het podium dat hen lange tijd was ontzegd.

*Villa Mondriaan - Jo Bauer-Stumpff (1873-1964),
Stilleven met vrouwentorso, olieverf op doek,
ca. 1930-1939. © Rijkscollectie, bruikleen RCE.*

Tentoonstellingen uitgebreid beschreven in eerder verschenen uitgaven van *Rond 1900*

Check de website voor u op pad gaat!

Amersfoort - Museum Flehite
033-2471100 / www.museumflehite.nl

Naar de natuur. Mondriaan en de Haagse School; t/m 29 januari 2023.

Den Haag - Panorama Mesdag
070-3106665 / www.panorama-mesdag.nl

Suze Robertson 1855-1922. Toegewijd, Eigenzinnig, Modern; t/m 5 maart 2023.

Deurne - Museum De Wieger
0493-322930 / www.dewieger.nl

Topstukken uit de collectie; tot 31 december 2022.

Dordrecht - Dordrechts Museum
078-7708708 / www.dordrechtsmuseum.nl

Schilders van de Biesbosch; t/m 8 januari 2023.

Doesburg - Lalique Museum
0313-471410 / www.laliquemuseum.nl

Stromingen & gestalten. Juwelen en zilver van art nouveau tot art deco; t/m 18 juni 2023.

Domburg - Marie Tak van Poortvliet museum
0118-584618 / www.marietakmuseum.nl

Stug en stoer - de weg van Jo Koster en Dora Koch-Stetter; t/m 12 februari 2023.

Laren - Singer Laren
035-5393939 / www.singerlaren.nl

***Impressionisme & modernisme in Nederland; t/m 31 december 2023**

***De Nieuwe Vrouw, 100 jaar emancipatie in spraakmakende kunst; t/m 8 januari 2023.**

Nunspeet - Noord Veluws Museum
034-1250560 / www.noord-veluws-museum.nl

Ben Vieggers Springlevend. Haagse schoolschilder; t/m 8 januari 2023.

Vlieland - Museum Tromp's Huys
0562-451600 / www.trompshuys.nl

Vlieland en Betzy: eigenzinnig, bijzonder, prachtig! Over Betzy Akersloot-Berg (1850-1922) zeeschilderes; t/m 31-12-2022.

© Colofon

De Vereniging Vrienden Nieuwe Kunst 1900 (VVNK 1900) is een landelijke vereniging voor iedereen met belangstelling voor Nederlandse schilder- en tekenkunst, beeldhouwkunst, architectuur en toegepaste kunst uit de periode 1880 tot 1940. Voor informatie over de vereniging, de activiteiten en het lidmaatschap: zie www.vvnk.nl

Het bestuur bestaat uit: Eddy Engelsman (voorzitter / voorzitter@vvnk.nl), Dick de Wildt (vicevoorzitter), Maarten Nubé (secretaris / secretaris@vvnk.nl), Ids Zandleven (penningmeester / penningm@vvnk.nl), Irene van Geest (evenementencoördinator / evenementen@vvnk.nl), Wilma Witteman, Jan de Bruijn en Christine van Marle. Van het blad *Rond 1900* wordt de redactie verzorgd door Christine van Marle (redactie@vvnk.nl) en de vormgeving door Eef de Hilster (e.de.hilster@hccnet.nl).

De redactie heeft getracht van de afbeeldingen alle rechthebbenden te achterhalen. Indien iemand desondanks meent rechten te kunnen doen gelden, dan kan hij contact opnemen met de redactie.